

TÜRÜK

2026, Yıl/Year: 14, Sayı/Issue: 44, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 09.01.2026

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 10.03.2026

Sayfa / Page: 123-155

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

 Doç. Dr. Kenan Bozkurt

Batman Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

Kenan.bozkurt@batman.edu.tr

 Zübeyir Türe

Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

turezubeyir1@gmail.com

HZ. ALİ CENK-NÂMELERİ GELENEĞİNDE KESİK BAŞ DESTANI'NIN YENİ BİR NÜSHASI*

Öz

Türk-İslâm edebiyatının sözlü ve yazılı anlatı geleneğinde önemli bir yere sahip olan Hz. Ali merkezli cenk-nâmeler, hem dinî inanç dünyasının hem de epik-destanî tahayyülün şekillenmesinde belirleyici rol oynamıştır. Bu anlatılar arasında müstesna bir yere sahip olan “Kesik Baş Destanı”, olağanüstü motifleri, dramatik kurgusu ve halk muhayyilesinde güçlü karşılık bulan kahramanlık temasıyla yüzyıllar boyunca geniş bir coğrafyada dolaşımında kalmıştır. Elden ele aktarılan bu metinler, sözlü kültür ortamında sürekli yeniden üretilmiş; yazıya geçirildiklerinde ise istinsah eden müstensihlerin dilsel, biçimsel ve estetik tercihleri doğrultusunda farklı varyantlar kazanmıştır.

Bu çalışma, Ankara Milli Kütüphane’de kayıtlı 06 Mil Yz FB Cönk 164 numaralı cönkte yer alan ve şimdiye kadar müstakil olarak değerlendirilmemiş bir “Kesik Baş Destanı” nüshasını ilim dünyasına tanıtmayı amaçlamaktadır.

* Bu makale Doç. Dr. Kenan Bozkurt danışmanlığında Zübeyir Türe tarafından hazırlanmakta olan “**Milli Kütüphane 06 Mil Yz FB Cönk 164 Numaralı Cönk’ün İncelenmesi**” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

İncelemeye konu olan metin; hacmi, vezin yapısı, dil özellikleri ve müstensih müdahaleleriyle destanın bilinen diğer nüshalarından ayrılmakta; bu yönüyle varyantlaşma sürecinin daha yakından izlenmesine imkân tanımaktadır. Çalışmada söz konusu nüsha; metin tanıtımı, vezin, imla ve dil özellikleri bakımından ele alınarak Mustafa Argunşah'ın beş nüshayı karşılaştırarak oluşturduğu Kesik Baş Destanı metniyle karşılaştırılmış ve iki metin arasındaki farklılıklar ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu anlamda bu çalışma, Kesik Baş Destanı ile ilgili olarak alana katkı sunacak yeni veriler sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar sözcükler: Destan, Kesik Baş Destanı, Hz. Ali, Kirdeci Ali.

A NEW MANUSCRIPT OF THE EPIC OF CUT HEAD IN THE TRADITION OF HZ. ALI CENK-NĀMES

Abstract

Hz. Ali-centered *cenk-nāmes*, which occupy a significant place in the oral and written narrative tradition of Turkish-Islamic literature, have played a decisive role in shaping both the religious imagination and the epic-heroic worldview of Islamic societies. Among these narratives, The Epic of the Cut Head holds a distinctive position due to its extraordinary motifs, dramatic structure, and heroic theme that resonated deeply within the collective imagination, enabling the text to circulate across a wide geographical area for centuries. Transmitted from hand to hand, such texts were continuously re-created within the oral tradition and, when committed to writing, acquired multiple variants in accordance with the linguistic, formal, and aesthetic preferences of the scribes involved in the process of transcription.

This study aims to introduce to the scholarly community a previously unexamined manuscript of the “The Epic of the Cut Head” preserved in the Ankara National Library under the archival number 06 Mil Yz FB Cönk 164. The text under examination differs from the other known copies of the epic in terms of its length, metrical structure, linguistic features, and scribal interventions; in this respect, it provides valuable material for tracing the process of textual variation more closely. In this study, the manuscript in question is analyzed with regard to its textual characteristics, prosody, orthography, and linguistic features, and is compared with the critical text of The Epic of the Cut Head established by Mustafa Argunşah through the collation of five manuscripts. The differences between the two texts are identified and evaluated. In this sense, the present study seeks to contribute new data to the field of research on the The Epic of the Cut Head.

Keywords: Epic, The Epic of Cut Head, Hz. Ali, Kirdeci Ali.

Giriş

Hız. Ali, İslam tarihi ve Türk-İslam edebiyatı içinde Hız. Muhammed'den sonra hakkında en çok eser yazılan, kendisine ilgi duyulan ve kudsiyet atfedilen şahsiyetlerden biridir. Onun Hız. Peygamber'in çevresinde yetişmesi, amcasının oğlu ve damadı, ilk Müslümanlardan ve Dört Halife'den biri olması gibi tarihî ve dinî hususlar, onun İslam toplulukları nezdinde kutsal bir figür olarak kabulünü pekiştirmiştir. Ancak halk belleğinde ve geniş cenk-nâme/menkıbe geleneğinde asıl belirleyici olan yönü, yiğit ve cengâver bir savaşçı olarak temsiliyetidir (Kaplan ve Özcan 2015: 588; Kozan ve Bilgili 2013: 470). Onun katıldığı savaşlarda, özellikle de Hayber Kalesi'nin fethinde gösterdiği yüksek cesaret, hayatı etrafında menkıbelerin oluşmasına zemin hazırlamıştır (İçli 2023: 40) Türklerin İslamiyet'i benimsemesinden sonra İslam kültürünün derin etkisi, Türk halk anlatı geleneğinde de hissedilmeye başlamış; bu dönemde İslam büyüklerinin yaşamlarını konu alan hikâyeler halk arasında yaygın biçimde aktarılmıştır.

Destanî nitelik taşıyan Hız. Ali cenk-nâmeleri, Hamza-nâme, Müseyyeb-nâme ve Ebû Müslim-nâme gibi eserler, çoğunlukla Arap ve İran kökenli kahramanların etrafında şekillenmiş olup olay örgüleri de Anadolu dışındaki coğrafyalarda geçmektedir. Buna rağmen hikâyelerdeki güçlü İslami kimlik ve dinî hassasiyetler, Anadolu halkının bu anlatılara büyük bir ilgi göstermesine zemin hazırlamıştır (Demir 2021: 52). Bu zeminin oluşmasında Türk milletinin İslamiyet öncesi destan geleneğinin bir parçası olan alp, bahadır ve cengâver tiplerini ideal erkeklik ve kahramanlık ölçütü olarak benimsemiş bir kültürel mirasa sahip olmasının önemli bir payı vardır. Nitekim İslamiyet'in kabulünden sonra karşılaştığı yeni dinî kahraman tipleri arasında savaş meydanlarında gösterdiği yiğitlik, cesaret ve fedakârlıkla öne çıkan Hız. Ali'nin Türk toplumsal hafızasında çok hızlı bir şekilde eski destan kahramanlarının yerini doldurmasını sağlamış; hatta onların özelliklerini aşan kutsal bir alp-gazi figürü olarak konumlanmasının önünü açmıştır. Bu güçlü tarihsel arka plan sebebiyle halk arasında Hız. Ali'ye karşı derin bir muhabbet oluşmuş; onun yiğitliği etrafında şekillenen menkıbe ve cenk anlatıları, epik geleneğinin doğal bir devamı gibi görülerek yüzyıllar boyunca yaşatılmıştır (Kaplan ve Özcan 2015: 589; Aykaç 2017: 35).

Cenk-nâmeler, Klasik Türk edebiyatında gazâ-nâme, gazavat-nâme, zafer-nâme gibi adlarla da anılan, manzum, mensur veya karışık şekilde yazılabilen didaktik eserlerdir (Öztürk 2018: 317; Demir 2021: 51). Bu eserler, sadece Hız. Ali'nin doğumu, hayat hikâyesi, kerametleri, fetih ve gazâlarını anlatmakla kalmaz; bazen Hız. Muhammed, Hız. Hasan, Hız. Hüseyin ve Hız. Fâtıma gibi diğer İslam büyüklerinin kahramanlıklarına, faziletlerine ve İslam'a katkılarına da yer verir (Öztürk 2018: 317). Hız. Ali, bu menkıbelerde Ehl-i Beyt'in önemli bir karakteri olmanın yanı sıra askerî ve mitolojik bir kahraman kimliğiyle de ön plana çıkarılır (Kozan ve Bilgili 2013: 469) ve bir kahramanlık imgesi olarak sunulur. Bu kahramanlık imgesi, Anadolu sözlü ve yazılı kültüründe mevlitler, cenk-nâmeler, destanlar, velâyetnâmeler gibi pek çok türde ürüne konu olmuş; genelde Türk edebiyatının özelde ise Alevi-Bektaş edebiyatının zengin bir repertuarı Hız. Ali merkezinde şekillenmiştir (Kaplan ve Özcan 2015: 588; Balaban 2015: 89).

Cenk-nâmeler, toplumun hayal ettiği güç ve otoriteyi, inancı ve değerleri içinde barındırmasından ötürü Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra giriştikleri fetih ve gazâlar; Türk edebiyatında bu türün rağbet görmesine ve önemli bir popülerlik kazanmasına vesile olmuştur.

Nitekim cenk-nâmeler, dinî ve ahlakî nasihatlerde bulunan metinler olarak gaza ruhunu canlı tutmayı, ideal Müslüman tipini tanıtmayı ve İslâmiyet'i yaymak ile benimsetmek için önemli bir araç olarak kullanılmayı amaçlamıştır (Öztürk 2018: 317; Demir 2021: 52). Bu metinler, özellikle Hristiyan olan toplulukların geleneğinde yer alan ve Orta Çağ hagiografyasında (aziz menkıbeleri) kötülüğe karşı ilahî mücadelenin sembolik temsilcileri olarak karşımıza çıkan Aziz Georgios, Aziz Mikael, Aziz Theodore, Aziz Silvester gibi dinî şahsiyetlerin devler, ejderhalar ve şeytani varlıklarla savaşmasına denk düşecek bir kurgusal anlatı olarak da görülebilir. Bu da daha önceki dönemlerde ahalisinin neredeyse tamamı Hristiyan olan ve XIII ve XIV. yüzyıllarda ise önemli bir kısmı Müslümanlaşmış Anadolu toplumunun bu tür metinleri, Süleyman Çelebi'nin Mevlit'inin yazılış gerekçesinde görülüşü gibi bir boy ölçüşme ve propaganda unsuru olarak kullandıkları ya da kültürel etkileşimle beraber hikâyelerin İslamlaştırıldıkları fikrini de akla getirmektedir.

Hz. Ali cenk-nâmeleri, XIII ve XIV. yüzyıldan itibaren tercüme veya telif yoluyla Türk edebiyatına kazandırılmıştır. Metinlerin üsluplarından anlaşıldığı kadarıyla geniş halk kitlelerine okunmak amacıyla yazılmıştır. Özellikle uzun ve soğuk kış gecelerinde halkın bir araya geldiği kahvehaneler ile benzeri sosyal mekânlarda bu hikâyeler; meddahların ustalıklı anlatımıyla dile getirilmiş, böylece hem canlılık kazanmış hem de dramatik bir üsluba bürünmüştür. Başlangıçta tamamen sözlü kültürün ürünü olan bu anlatılar, zaman içinde farklı kişilerin onları yazıya aktarmasıyla kalıcı bir hâl almıştır (Kızıldaş 2021: 58). Bu eserler, uluhiyet, nübüvvet ve ahiret inancını kapsayan temel İslam inançlarının oldukça merkezî ve yerleşik konumda olduğunu göstermekle kalmaz (Atalan 2012: 8), aynı zamanda Peygamber'in nübüvvet ve velayet nurunu birlikte taşıması yönüyle Hz. Ali sevgisine özel bir yer açar. Ancak bu metinler, mezhebî olmaktan çok tasavvufî ya da menkıbevi bir özellik taşımakta olup Anadolu fethedildikten sonra özellikle Orta Anadolu'da hızla yayılmıştır (Atalan 2012: 8-12).

Hz. Ali'nin savaşlarını ve onun kahramanlıklarını anlatan pek çok müstakil hikâye, genellikle mesnevî tarzında, yani manzum biçimde kaleme alınmıştır. Bu tür eserlere örnek olarak Dâstân-ı Ejderha (Kozan ve Bilgili 2013: 470), Hz. Ali İle Kahkaha Sultan Cengi (Uyaniker 2014: 191), Hz. Ali'nin Melik İle Cengi (Kızıldaş 2021: 57) ve Yemâme Cengi (Demir 2021: 51) gösterilebilir. Manzum olarak yazılanların yanında manzum-mensur karışık biçimlerde kaleme alınanlar da bulunmaktadır. Bu eserler, tarihî süreçte epik destanların yerini alarak halkın destana duyduğu sosyal edebî hisleri karşılayan halk hikâyeleri olarak işlev görmüştür (Kaplan ve Özcan 2015: 588). Bu yüzden de anlatılarda olağanüstü öğeler ve motifler sıkça kullanılır. Örneğin Dâstân-ı Ejderha'da ejderha gibi fantastik yaratıklarla mücadele, Hz. Ali'nin gücünün sınırlarını aşan bir boyutta resmedilmesini sağlar (Kozan ve Bilgili 2013: 470). Benzer şekilde Hz. Ali-İfrit Cengi gibi metinlerde başkahraman Hz. Ali'nin düşmanını alt edebilmek için kılık değiştirmesi (gelin kılığına girmesi gibi), hile ve kurnazlığın da bir savaş taktiği olabileceğini gösteren unsurlar olarak dikkati çeker (Aykaç 2017: 34). Bu tür olağanüstü öğelerin varlığına rağmen metinlerin sahici kabul edilmesi, anlatı içinde kullanılan bazı inandırıcılık stratejileriyle desteklenir. Özellikle olayların geçtiği mekânların ayrıntılı biçimde tarif edilmesi, zamanın belirgin biçimde işaretlenmesi ve kimi yerlerde şahitlerin gösterilmesi gibi anlatısal teknikler, dinleyici veya okuyucunun metni gerçek bir tarihî olaymış gibi algılamasını sağlar (Balaban 2015: 90-93). İçerdiği tüm bu özelliklere rağmen bu anlatının efsane ve masal türünden tümüyle ayrı düşünülebileceği de söylenemez (Zariç 2007: 200).

İslam anlatı geleneğinde Hz. Ali'nin devler, ejderhamsı varlıklar ve şeytani güçlerle mücadelesi, tarihsel bir olaydan ziyade hak ile bâtil arasındaki ilahî mücadelenin sembolik bir ifadesi olarak cenk-nâme ve menkıbe metinlerinde yer alır. Özellikle Hz. Ali'nin devler, ifritler ve olağanüstü varlıklarla savaşıması, bu figürlerin küfrü, zulmü ve kaosu temsil eden unsurlar olarak kurgulandığını gösterir. Bu anlatılarda Hz. Ali, fiziksel gücüyle beraber iman, adalet ve ilahî destekle donanmış bir kahraman olarak öne çıkar; Zülfikar'ı kuşanması ve düşmanlarını alt etmesi, Tanrısal adaletin yeryüzündeki tecellisi şeklinde yorumlanır. Dev ve canavar figürleri, kontrolsüz güç, zulüm ve inanç dışı otoriteyi simgelerken Hz. Ali bu güçleri imanla terbiye eden ve kutsal düzeni yeniden tesis eden merkezî figür hâline gelir; bu yönüyle Hz. Ali cenk-nâmeleri, İslamî bağlamda evrensel mitik mücadele geleneğinin güçlü ve özgün bir yansımasını oluşturur. Bununla beraber bu anlatılarda Hz. Ali üzerinden insanın kendi nefsiyle olan mücadelesi de simgesel olarak işlenir. Bu cenk-nâmelerin anlatıcıları; ejderha, dev, ifrit gibi olumsuz öğelerle insanların kişisel bilinçdışının kişi seviyesindeki bir görünümü, yani nefsini/gölgesini yansıtmaya çalışır (Karadeniz 2020: 9). Anlatıcı da sanki buna işaret etmek istercesine hikâyeyi olağan ile olağanüstü varlıkların çatışma alanına dönüştürür ve bu bağlamı göz önünde bulundurarak hikâyeyi bitirir. Gerçekte ise kişinin çıktığı büyük cihatta nefsini yenmesini sembolik bir dille anlatmış olur.

Cenk-nâmeler, içerdiği epik ve mitolojik motiflerle yalnızca kahramanlık anlatılarını aktarmakla kalmaz; aynı zamanda kaleme alındıkları devrin dil ve edebiyat anlayışını da yansıtan metinler olarak kültürel belleğin taşıyıcılığını üstlenirler. Bu eserlerde tercih edilen ahenkli ve hafızada kalıcı vezin yapısı -özellikle aruz kalıpları- toplumun estetik algısını yansıttığı gibi dilin kuşaktan kuşağa aktarımında da belirleyici bir rol oynar. Bilhassa manzum ve mesnevi formunda yazılmış, Eski Anadolu Türkçesinin dil hususiyetlerini barındıran nüshalar, tarihî dil araştırmaları bakımından önemli malzemeler sunmaktadır. Bu metinler, ihtiva ettikleri kelime hazinesi, deyimler ve tamlama yapıları aracılığıyla dönemin ağız özelliklerini ve üslup eğilimlerini ortaya koyarak filolojik incelemelere sağlam bir zemin hazırlar. Nitekim XIV. yüzyıla ait manzum dinî hikâyeler üzerine yapılan dil ve muhteva incelemeleri, bu tür metinlerin hem edebî hem de filolojik açıdan önemli veriler sunduğunu göstermektedir (bkz. Erkan ve Ekmekçi 2025).

Yukarıda verilen özelliklerden hareketle Hz. Ali cenk-nâme külliyyatının Türk kültürünün dinî, tarihî ve edebî katmanlarını bir arada barındıran zengin bir miras olduğu anlaşılmaktadır. Fetih hareketlerinin yoğun yaşandığı Osmanlı gelişme ve yükseliş döneminde aydın kesim, bu tür eserlere pek rağbet etmemişse de (Argunşah 2002: 3) bu eserler, halk arasında mecmua ve cönklerden anlaşıldığı kadarıyla 19. yüzyıla kadar okunmaya devam etmiştir. Bu çalışma, Kesik Baş Destanı'nın 19. yüzyılda istinsah edilmiş bir nüshasını konu edinmektedir. Tespit edilen nüsha, harekeli olarak istinsah edildiğinden müstensihin imlasına müdahale edilmeden çalışmada nüshanın tanıtımı yapılarak nüshanın belli başlı özellikleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca çevriyazıya aktarılan metinde eksik yazılan kısımlar, metin tamirine gidilerek eklenen köşeli parantez içinde gösterilecektir. Bu çalışmada temel amaç, zengin nüshaya sahip Kesik Baş Destanı'nın 19. yüzyılda istinsah edilmiş bir nüshasını ilim âlemine tanıtarak metnin edebî ve kültürel kodlarını açığa çıkarmak ve böylece Hz. Ali menkıbelerinin Anadolu'daki çok katmanlı anlatılarına katkı yapmaktır. Zira söz konusu nüsha, gerek dil özellikleri gerekse ihtiva ettiği beyit farklılıkları bakımından daha önce yayımlanmış nüshalardan belirgin biçimde ayrılmaktadır. İlk etapta böyle bir

çalışma gereksiz gibi görünse de İçli'nin de vurguladığı üzere her nüsha, kaleme alındığı coğrafyanın dil hususiyetlerini, kelime tercihlerini, toplumsal-dilbilimsel unsurlarını ve zihniyet dönüşümlerini yansıtan özgün bir ifade ve üslup dünyası sunmaktadır (2025: 221). Bu çerçevede metindeki eksiklikler, imlâ sorunları ve müstensih hataları göz ardı edilmeksizin; ancak bunlar çalışmaya engel teşkil eden kusurlar olarak değerlendirilmeden nüsha Argunşah'ın çalışmasıyla karşılaştırılarak suretiyle ilmî incelemeye değer görülmüştür.

1. Kesik Baş Destanı

Hız. Ali merkezli bu zengin repertuarın en bilinen ve en yaygın okunan örneklerinden biri de “Dâsîtan-ı Kesik Baş” yahut “Hikâye-i Kesik Baş” adıyla bilinen Kesik Baş anlatısıdır. Bu hikâye, mevlit metinlerinde yer alan geyik, güvercin gibi menkıbevi kıssalara benzer biçimde Hız. Peygamber'in yüceliğini ve Hız. Ali'nin İslâm uğruna sergilediği kahramanlıkları dile getirerek halkın dinî duyarlılığını güçlendirme amacı taşıyan bir halk hikâyesidir. Çoğu zaman cemiyetlerde makamla okunarak aktarılan bu anlatı, başkahramanı canlı bir kesik insan başı olan sıra dışı kurgusuyla dikkat çekmiştir. Fetih hareketlerinin yarattığı mitolojik anlatıların bir parçası olarak ortaya çıkan kesik baş anlatıları, İslam ordusuna mensup kimi yiğitlerin düşman tarafından başları kesildiği hâlde hemen can vermedikleri; bir süre daha başsız hâlde savaşmayı sürdürdükleri yönündeki rivayetlerin bir devamı niteliğindedir (Ocak 1989:17-18). Bu ilginç motif sayesinde Anadolu'da geniş bir yayılım göstermiş, zamanla Balkanlar'a ve Asya'nın iç bölgelerine kadar ulaşarak geniş bir coğrafyada rağbet görmüştür (Albayrak 2022: 25/308).

Kirdeci Ali tarafından kaleme alındığı kabul edilen bu hikâye, Anadolu'da kaleme alınmış ilk mesnevi örneklerinden olup 14-15. yüzyılda yazılmıştır (Argunşah 2002: 15). Destanın sonraki yüzyıllarda kaleme alınmış çok sayıda nüshası da bulunmaktadır (Güngör ve Bekar 2024: 51). Albayrak'ın aktardığına göre Kesik Baş Destanı, hem yazma hem de basma nüshalarda temel olay örgüsünü korumakla birlikte genellikle 90 ila 130 beyit arasında değişen bir hacme sahiptir. Argunşah'ın hazırladığı çalışmada ise beş nüshanın karşılaştırılması sonucu 150 beyitlik bir metin oluşturulmuştur (2002: 52). Destanı kimlerin kaleme aldığı ya da anlattığı hususu nüshaların çoğunda açık değildir; ancak bazı metinlerin sonunda “Kirdeci Ali”, “Kethüdâ Ali” veya “Aliyyü'd-dîn” gibi isimlere rastlanır. XIV. yüzyıl başlarından itibaren Kesik Baş ve benzeri dinî halk hikâyelerinde görülen bu adların, metni bizzat söyleyen kişiyi mi yoksa onu derleyen şahsı mı işaret ettiği konusunda kesin bir hükme varılamamaktadır.

Mevcut nüshalarda eserin çoğunlukla “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazıldığı; ancak bazı varyantlarda veznin “mefâilün mefâilün feülün” şeklinde değiştiği, hatta kimi nüshalarda “hece ölçüsünün” tercih edildiği de görülür. Bu durum, destanın sözlü gelenek içinde farklı icracılar tarafından yeniden üretilmesiyle biçimsel çeşitliliğin oluştuğunu göstermektedir (Albayrak 2022: 25/308). Kesik baş motifinin etrafında şekillenen anlatılar, hem destan geleneğinin arkaik öğelerini hem de İslami keramet ve velayet anlayışını harmanlar; bu sayede hem tarihî algıyı hem de halk inancını besleyen çok katmanlı bir anlatı işlevi görür (Balaban 2015: 94). Kesik Baş Destanı nüshaları, genelde mevlit metinlerinin içinde ve müstensihi belli olmayacak şekilde yer almaktadır. Estetik kaygıdan uzak, halk seviyesine uygun, basit cümlelerle ve canlı bir dille yazılmış olsa da

müstensihlerin eğitim durumundan kaynaklı yer yer imla bakımından birçok kusuru içinde barındırmaktadır (Kocatürk 2018: 118).

Bu destanın eldeki nüshasının konusu şöyledir:

Hz. Peygamber sahabeleriyle birlikte otururken aniden ortaya çıkan bir kesik baş, Allah'ın dostu olduğunu, yıllarca ibadet ettiğini ve bir dev tarafından bu hâle getirildiğini söyleyerek yardım ister. Kal'a-i Zerrîn'de yaşadığını, devin oğlunu yiyip hanımını kaçırdığını anlatır. Hz. Peygamber'den devin öldürülmesini talep eder ve aksi hâlde mahşerde hakkını arayacağını belirtir. Bunun üzerine Hz. Ali, Zülfikar'ı alarak izin ister ve Düldül'e binip Kesik Baş'ın rehberliğinde yola çıkar. Yedi gün süren yolculuğun ardından devin kuyusuna gelirler. Hz. Ali uzun bir kemendi kayaya bağlayıp kuyuya iner; yedi gün daha indikten sonra dibine ulaşır. Altın bir sarayda Kesik Baş'ın hanımını ve devin yediği için sayıları azalan 500 Müslümanı bulur. Dev, uyandırılınca Hz. Ali'ye meydan okur; Müslümanları yok edeceğini, Mekke ve Medine'yi yıkacağını söyler. Hz. Ali onu imana çağırır, reddedilince Zülfikar'la onu öldürür. Esirleri kurtarıp dua eder ve hepsi bir anda kuyunun ağzına çıkarılır. Dönüşte Peygamber'in duasıyla Kesik Baş yeniden vücuduna kavuşur, oğlu da diriltir ve hikâye, burada biter. Hikâyede diğer nüshaların aksine çalışmaya konu olan nüshada dua bölümü bulunmaz.

Kesik Baş Destanı gibi metinler, yerel inanç pratikleriyle birleştiğinde ve memorat yapılarıyla ilişkilendirildiğinde, toplumun kahramanlık, kutsallık ve velayet anlayışına dair son derece özgün ipuçları sunmaktadır (Balaban 2015: 92). Memorat kavramı, bireyin yaşadığına inandığı kişisel bir metafizik tecrübeyi anlatması bakımından, efsanenin ötesine geçen bir gerçeklik duygusu yaratır. Bu özellik, anlatıları özellikle Alevi-Bektaşî inanç evreninde güçlü bir yere konumlandırır; çünkü bu çevrede kutsal figürlerin kerametleri ve olağanüstü müdahaleleri canlı bir inanç pratiği olarak sürmektedir (Balaban 2015: 89-90). Böylece Kesik Baş gibi cenk-nâmeler, hem folklorik hem de teolojik bir işlev üstlenir.

Kesik Baş Destanı'nın yeni tespit edilen nüshası, bu genel çerçevede üç temel açıdan önem taşımaktadır. Birincisi, metnin varyant zenginliğidir: Elden ele dolaşan cenk-nâmelerde metinler farklı dönemlerde kopyalanırken her müstensihin dilsel ve anlamsal müdahalelerine maruz kalır. Yeni nüsha, bu müdahalelerin hangi sahalarda yoğunlaştığını göstermede anahtar bilgi sunar (Demir 2021: 63-64). İkincisi, dil tarihi ve edebî üslup açısından: Manzum/mesnevi geleneğiyle kaleme alınan cenkler, *Hz. Ali-İfrit Cengi* nüshasında olduğu gibi (Aykaç 2017: 34) Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini taşıyabilir. Yeni nüsha, söz varlığı, tamlamalar, ses ve şekil bilgisi özellikleri üzerinden dönemin ağız ve üslup özelliklerine, hatta imla geleneğine dair önemli katkılar sağlar (Demir 2021: 63; Kızıлтаş 2021: 60). Üçüncüsü, toplumsal ve inançsal işlev yönünden önem arz eder: Kesik Baş metinleri, yerel inanç pratikleriyle ilişkilendirildiğinde toplumun kutsallık ve kahramanlık tasavvuruna dair özgün veriler verir, bu da kültürel mirasın derinlemesine anlaşılmasına olanak tanır (Balaban 2015: 92; Atalan 2012: 8).

1.1. Kesik Baş Destanının Nüshaları

Kesik Baş Destanı'nın bugün hem Türkiye'de hem de Türk dünyasının farklı bölgelerinde çok geniş bir nüsha yayılımına sahip olduğu görülmektedir. Okan Celal Güngör ve Beytullah Bekar'ın çalışmasında farklı kütüphanelerde bulunan 53 nüshasına yer vermektedir (2024: 52-55). Bu sayı,

yalnızca araştırmacıların doğrudan inceleyebildiği yahut kataloglarda tanımlanmış nüshaları kapsamakta olup destanın gerçek dolaşım hacmini tam olarak yansıtmamaktadır. Mustafa Argunşah ise Kesik Baş Destanı'nın istinsah geleneğinin çok daha geniş olduğunu belirtmekte ve kütüphanelerde “yüzlerce nüshanın” bulunduğunu ifade ederek 13 nüsha hakkında bilgi vermektedir (Argunşah 2002: 17). Argunşah, ayrıca yalnızca Türkiye'deki nüshalarla sınırlı kalmayıp Türk dünyasının farklı lehçelerinde yazılmış Kesik Baş varyantlarının da mevcut olduğunu vurgulamaktadır (Argunşah 2002: 17-26). Bu veriler birlikte ele alındığında Kesik Baş Destanı'nın, nüsha sayısı ve coğrafi dağılımı bakımından Türk edebiyatı içinde “en geniş nüsha ağına sahip anlatılardan biri” olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Anadolu'nun birçok bölgesinde Kesik Baş'a atfedilen mezarların da yer alması, eserin halk arasında ne kadar yaygın olarak bilindiğini ve rağbet gördüğünü gösterir (Kardaş 2017: 3135). Bu da eserin Destanın hem Anadolu sahasında hem de farklı Türk lehçelerinin kullanıldığı geniş bir coğrafyada yer alması, anlatının Türk-İslâm kültür dünyasında “ortak bir menkıbe geleneği” olarak uzun yüzyıllar boyunca yaygın biçimde dolaşımında kaldığını göstermektedir. İncelemeye konu edindiğimiz bu nüshayı da bu geniş yayılım içerisinde değerlendirmek mümkündür.

1.2. Milli Kütüphane Nüshanın Bulunduğu Cönkün Tanıtımı

Çalışmaya konu olan Kesik Baş Destanı nüshası, Ankara Millî Kütüphane'de “06 Mil Yz FB Cönk 164 numarada ve 1747 nolu DVD'de kayıtlı olan cöngün içinde yer almaktadır. Bu cönk, 1256 (1840-1841) yılında Bulgaristan'ın güneydoğusunda yer alan Karınâbad/Karnobat'ta istinsah edilmiştir. Soğuk baskılı siyah meşin kaplı ciltle ciltlenmiş olup 172 x 117 mm ebadındadır. Karma filigranlı saykallı kalın kâğıda nesih hatıyla siyah mürekkep kullanılarak yer yer ise başlıklar ve önemli görülen sözcükler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Cöngün varak sayısı 68 olup varaklarda satır sayısı değişkenlik gösterir. Bazı sayfalarda şiirler, beyit düzeni içinde alt alta yazılırken bazılarında ise sayfa ikiye bölünerek mısralar karşılıklı olarak yazılmıştır. Varakların bazı sayfaları zamanla aşınmış, silinmiş ve okunamayacak duruma gelmiştir. Bunun birlikte sayfanın kenarlarında da arapça mısralar ve yer yer de açıklamalar bulunmaktadır. Çoğu şiir “temmet” ile bitmiştir. Cönkte manzum şiirlerin yanı sıra mensur şekilde yazılmış dua kısımları da bulunmaktadır.

Kesik Baş Destanı'nın bu çalışmaya konu edilen yeni nüshası, ilgili cöngün 23b–28a varakları arasında yer almaktadır. Argunşah'ın yayımladığı çalışmada altı nüshanın karşılaştırılmasıyla destanın 150 beyitten oluşan bir metni oluşturulmuştur. Bununla beraber eldeki nüshaların büyük bir bölümünün 90-130 beyitlik bir hacme sahip olması, uzun olan metinlere sonradan müdahale edilerek eklemelerin yapıldığını da akla getirmektedir. Çalışmaya konu olan nüshada ise 94 beyit bulunmaktadır. Beyit sayısındaki bu fark, elde müellif hattı bulunmadığından metnin önemli ölçüde eksik mi olduğu ya da metnin aslının mı bu uzunlukta olduğu konusunda kesin bir şeyi söylemeyi mümkün kılmamaktadır. Ancak Argunşah'ın yaptığı çalışmada görüldüğü üzere bazı nüshaların hacim olarak daha fazla olması, metnin zaman içinde uzayıp kısalduğunu göstermekle beraber bazı bölümlerin müstensihler tarafından atlanmış yahut bilinçli olarak kısaltılmış olabileceğini ihtimalini akla getirmektedir. Özellikle Argunşah'ın oluşturduğu metinde yer alan tasvir kısımları, birbirine yakın konulardaki beyitler, hatime ve dua bölümleri, bu nüshada yoktur. Bu da müstensihin bu bölümleri çıkarmış olabileceği ve sadece ana konuya odaklanarak metin oluşturmaya çalıştığı ihtimalini doğurmaktadır. Bununla beraber müstensihin bazı beyitleri tamamen çıkardığı, bazı

beyitlerdeki kelimelerin yerini değiştirdiği, beyit yapısını yeniden düzenlediği de görölmektedir. Bu müdahaleler, söz konusu nüshayı hem metnin istinsah geleneğini takip etmek bakımından hem de ileride hazırlanacak yeni bir tenkitli metne katkı sağlayabilecek alternatif bir kaynak hâline getirmektedir. Metnin taşıdığı bütün bu özelliklere rağmen bu nüsha, olay örgüsünü muhafaza eden özlü bir yapı arz etmektedir.

Anonim karakter taşıyan diğer nüshalarda görölen biçimsel düzensizliğin bu nüshada da belirgin biçimde hissedildiği söylenmelidir. Dilinin sade olmasına ve metnin genel olarak fâilâtün/fâilâtün/fâilün kalıbıyla yazılmış görünmesine rağmen pek çok beyitte aruz kusurları göze çarpmakta; hece fazlalıkları ve eksiklikleri kimi zaman dikkat çekici boyutlara ulaşmaktadır. Ayrıca kafiye düzeninin birçok beyitte ihmal edilmiş olması, nüshanın şekil bakımından yeterince özenli bir yazım sürecinden geçmediğini göstermektedir. Buna karşılık, metnin içerik ve dil yönünden dikkate değer nitelikler taşıdığı da belirtilmelidir.

1.3. Metnin Vezin Özellikleri

Halk tipi mesnevilerin tipik özelliklerini yansıtan Kesik Baş Destanı, açık ve anlaşılır bir dille yazılmıştır. Argunşah'a göre bu destan, 13. Yüzyılda teşekkül etmeye başlamış ve 14 ile 15. yüzyıllarda ise yazıya geçirilmiştir. Eser aruzun fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün (fa'lün) vezniyle yazılmıştır. Ancak eserin ilk dönem edebî ürünlerinden olması hasebiyle bu dönemin eserlerinde görölen aruz kusurları, bunda da görölür. Müstensihin metne müdahale ederek bazı kelimeleri eklemesi veya çıkarması, bazı beyitlerde mısraların hece sayısının farklı olmasına neden olmuş, bu da bazı beyitlerin kalıba uymasını zorlaştırmıştır. Aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere dizelerde hece sayıları değişkendir. İlk beytin ilk dizesi ile ikinci beytin ikinci dizesinin hece sayısı 12'dir:

Ne gövde var ne ayak ne yâhūd eli
Bir kesik başdur hemân söyler dili

Gâh yürür de yeryüzünde at-ıla
Gâh çıkardum göklere mu' cizât-ıla

Aşağıdaki beyitlerde ise ilk beytin birinci mısrasının hece sayısı 11 iken ikinci dize 13; ikinci beytin ilk mısranın 13, ikinci mısranın ise 12 heceden oluşması, beyitlerin kalıbının bozulmasına hatta ikinci beytin dizelerinin aruz kalıbına hiçbir şekilde uymamasına yol açmıştır:

Oğlum ile gövdemi bir dîv yedi
Yâ Resûlallah meded eyle bana¹ didi

Eyitdi yâ Resûlallah virgil varayın
Zü'l-fikâr-ıla dîvi iki yarayın

Diğer nüshalarda bu beytin "gevdesi yok ayağı yok hem eli/bir kesük başdur velî söyler dili" (Mert 2021: 3175), "Ne ayağı vardur anun ne eli/Bir kesik başdur heman söyler dili" (Argunşah

¹ Bu sözcük metinde "بنا" şeklinde yazılmıştır.

2002: 58) şeklinde yer almış olması, müstensihin beyti yazarken değiştirdiğini ve bunun da kalıbı bozduğunu gösterir. Bir başka beyitte ise müstensih, metni istinsah ederken “iki pâre” şeklinde olması gereken ifadeyi “pâre” şeklinde eksik yazmış olmasından dolayı dizenin veznini bozmuştur:

Elin urdı şol sâ‘ at Z̄ü’l-fik̄āra
D̄ivi uyurken kılam pâre

Bunların dışında metinde halk tipi mesnevilerde görülen aruz kusurları sıklıkla karşımıza çıkar. Şair, aruzu Türkçeye uyarlamakta sıkıntı yaşadığından açık heceleri kapalı (imale), kapalı heceleri de (zihaf) açık hâle getirerek aruzu oluşturma yoluna gitmiştir. Aşağıdaki beyitlerde “başlayalum, duruşalum, sakalı, batar, yüzüne” kelimelerinde yapılan imaleler, vezni kurma çabasının açık örnekleridir:

Başlayalum söze Bi’smi’llah ile
Duruşalum dün i gün Allah ile

Sakalı aķ sanasın nūr aķar
Nūra batar her kim yüzüne baķar

Oğuz Türkçesi yazı dilinde asli uzun ünlülerin bulunmaması sebebiyle zihaf, yalnızca Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde söz konusu olabilmektedir. Klasik şiir geleneğinde imaleye kıyasla daha sınırlı kullanılan zihaf, kelimenin yerleşik fonetik yapısını bozduğu ve söyleyişte ahengi zedelediği gerekçesiyle büyük bir aruz kusuru olarak değerlendirilmiştir (Düzenli ve Bulak 2018: 154). Bu genel kabule rağmen Kesik Baş Destanı gibi erken dönem halk tipi mesnevilerde aruzun Türkçeye henüz tam anlamıyla uyarlanamamış olması, şairi zaman zaman zihafa başvurmaya zorlamıştır. Şair, aruz kalıbını tutturabilmek amacıyla özellikle Arapça ve Farsça kökenli kelimelerdeki uzun ünlüleri kısa okuyarak heceyi açık hâle getirmiştir. Aşağıdaki beyitlerde bu durum açıkça görülmektedir. İlk beyitte “murādıma” ve “maķşūdıma”, ikinci beyitte ise “d̄idārın” kelimelerinde yer alan uzun ünlüler (â, û, î), veznin gereği kısa olarak okunmuştur. Müstensih, yapılan zihafı yer yer harekeyle göstermiştir:

Murādıma maķşūdıma irmişem
B̄i-gümān Allah d̄idārın görmüşem

‘Alī[yi] gönderdi[ni]z ol menzile
Otuz üç [biñ] aşhāb cümle bile

‘Alī eydür Hāķ virmedi beni
İki pāra eyleyem bu dem seni

Bu tür zihaf örnekleri klasik şiir estetiği içinde teknik bir kusur olarak değerlendirilse de Kesik Baş Destanı’nın mensup olduğu erken ve geçiş dönemi mesnevi geleneği bağlamında daha ihtiyatlı bir yorum gerektirir. Zira söz konusu metin, aruzun Türkçeye tam anlamıyla intibak etmediği bir

tarihsel evrede kaleme alınmıştır. Bu nedenle vezin uygulamasındaki aksaklıklar, yalnızca şairin aruzu tatbik çabasının doğal sonucu olarak değil, aynı zamanda dönemin dil-vezin uyumsuzluğunun bir yansıması olarak da okunmalıdır. Öte yandan halk tipi mesnevilerde vezin kaygısının, klasik şiirdeki gibi mutlak bir estetik kusursuzluk hedefinden ziyade anlatının sürekliliğini sağlama amacına yöneldiği görülür. Bu durum, aruz kalıpları ile Türkçenin doğal ses yapısı arasındaki gerilimin erken dönem metinlerde henüz tam anlamıyla çözümlenemediğini göstermektedir. Bununla birlikte metindeki bazı beyitlerde görülen hece fazlalığı ya da eksikliği gibi vezin kusurlarının büyük bir kısmı sonraki müelliflere atfetmek daha isabetli olmayacaktır. Nitekim mevcut nüshada karşılaşılan aruz hatalarının önemli bir kısmı müstensih tasarruflarından kaynaklanmaktadır. Müellif hattı bir mesnevide bu derece yoğun vezin hatalarının bulunması beklenmez. Aşağıdaki beyitte görüldüğü üzere ikinci mısra kalıba uygunken ilk mısranın sekiz hecede kalması gibi durumlar, istinsah sürecinde meydana gelen düşme, ekleme veya kelime yer değiştirmesi gibi müdahalelerle açıklanabilir:

Gayretinden [‘ Alīnūñ] uşşı gider
Ol baş eydür yâ Resûl ‘ Alī n’ider

Metnin bütünü aruzun tek bir kalıbı üzerine kurulmuş olmasına rağmen cönk nüshasında yer alan bazı beyitlerde vezin değişmiş gibi görünen sapmalar dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyit bu duruma örnek teşkil eder:

Nazar kılmışlar[dı] Resûl yüzüne
Kulağ tutmuşlardı şeker sözüne

Bu beyitte aruz kalıbı, metnin genelinde kullanılan kalıptan ayrılarak mefâ‘ilün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilün şeklinde görünmektedir. Ancak bu durum, ahenkteki monotonluğu kırmak veya metne farklı bir müzikal ton katma amaçlı olmayıp cönk yazarının istinsah sürecinde metne müdahalesi sonucu veznin bozulduğunu düşündürmektedir. Kesik Baş Destanı gibi sözlü kültür ortamında teşekkül etmiş ve uzun süre hafızaya dayalı olarak aktarıldıktan sonra yazıya geçirilmiş metinlerde cönk yazarlarının aruza tam hâkim olmaması veya anlamı koruma kaygısıyla kelime ekleme-çıkarma yoluna gitmesi sık rastlanan bir durumdur. Bu tür müdahaleler, özellikle yardımcı fiillerin genişletilmesi, eklerin uzatılması ya da kelime dizilişinin değiştirilmesiyle asıl veznin geçici olarak kırılmasına yol açabilmektedir. Nitekim bu beyit, Argunşah’ın çalışmasında “Hep bakarlardı Resûlün yüzine/Kulağ urmuşlardı şeker sözüne” şeklinde yer almaktadır (2002: 57). Dolayısıyla söz konusu beyitte görülen vezin farklılığı, metnin bilinçli biçimde farklı bir aruz kalıbıyla yazıldığına değil; tek kalıp üzerine inşa edilmiş bir destan metninin cönk yazarı tarafından yazıya aktarılırken uğradığı şekilsel değişime işaret etmektedir. Bu tür vezin sapmaları, metnin yazıya geçirildiği dönemdeki istinsah anlayışını, sözlü aktarımın etkisini ve cönk yazarının poetik müdahalesini göstermesi bakımından da ayrıca önemlidir.

1.4. İmla Özellikleri

Tarihî bir metnin imla hususiyetlerini tespit etmek, yalnızca yazım tercihlerini göstermekten ibaret değildir; aynı zamanda metnin istinsah edildiği dönemin dil anlayışı, yazı geleneği ve müstensih müdahaleleri hakkında da önemli ipuçları sunar. Türkçenin tarih boyunca geçirdiği

fonetik ve morfolojik değişmeler ile Arap harfli yazının Türkçe ses sistemini karşılamadaki sınırlılıkları, metnin yazımında birtakım dalgalanmalara yol açmıştır. Bu bakımdan incelemeye konu olan *Kesik Baş Destanı* nüshasının imla özellikleri, klasik Osmanlı yazı geleneği içinde şekillenmiş olmakla birlikte yer yer istikrarsızlıklar gösteren bir yapı arz etmektedir. Nüsha nesih hattı ile yazılmış ve baştan sona harekelenmiştir. Genel olarak okunaklı bir yazıya sahip olmakla birlikte bazı kelime ve eklerde yazım birliğinin tam olarak sağlanamadığı görülmektedir. Ünlüler çoğunlukla hareketlerle belirtilmiş; ayrıca elif (ا), vav (و) ve ye (ي) harfleri ünlülerin gösteriminde kullanılmıştır. Ünlülerin yazılışında belirli eğilimler dikkat çekmektedir. Ön seste “a” ve “e” ünlüleri genellikle üstünlü elifle gösterilmiştir. İç seste kimi örneklerde yalnızca üstün işareti kullanılmış, kimi örneklerde ise elifle birlikte harekelenmiştir. Son seste “a” ünlüsü çoğunlukla elif veya hâ-i resmiyye (ه) ile yazılmıştır. “e” ünlüsünün son seste daima hâ-i resmiyye ile gösterilmesi düzenli bir tercih olarak karşımıza çıkar. “ı” ve “i” ünlüleri ön seste elif ya da elif-ye ile yazılmış ve esre ile harekelenmiştir. İç seste bazen ye harfiyle birlikte, bazen yalnız esre ile gösterilmiştir. Son seste ise genellikle ye harfi ve esre işareti tercih edilmiştir. “o/ö” ve “u/ü” ünlülerinde elif-vav birleşimi ile ötre işareti yaygın biçimde kullanılmış; iç seste ise kimi zaman yalnız ötre ile yetinilmiştir. Bu durum, Arap harfli yazının Türkçe ünlü sistemini tam olarak yansıtmadığını, hareke kullanımının ise okunuşu belirlemede önemli rol oynadığını göstermektedir:

(آکا) aña, (آيتدى) eyitdi, (أول) ol, (أگمۇش) ögmüş, (أوتوز) otuz, (قايغۇ) kaygu, (النؤمه) alnuma...

Metinde müstensihin ekleri bazen kelimeye bitişik, bazen de ayrı yazması, imlada tam bir standartlaşmanın bulunmadığını ya da müstensihin imlaya pek hâkim olmadığını göstermektedir:

Eyit-di (آيت دى), yazıld-ı-görüserem (يازلد يکورسرم), geld-idilime (گلد يدلمه), Zü'l-fikâr-ı-la (ذوالفقار ي له) ...

Ünsüzlerin yazılışında Arap-Fars imla geleneğinin belirgin etkisi vardır. “b-p” ve “c-ç” ünsüzleri zaman zaman birbirinin yerine kullanılmıştır. P ile yazılması gereken bazı Türkçe kelimeler, (parmak → برماق gibi) ve zarf-fiill eki -ip, “p” ünsüzünün dönemin imlası gereği “b” (ب) ile yazılmıştır. “ç” sesi, genel olarak cim (ج) harfi ile gösterilmiştir: Kulaç → فولج , çâre → جاره , otuz üç → أوتوز أوج , çok → جوق , çünkü → چونكىم gibi.

Bazı kelimelerde iki farklı yazım şekline rastlanmıştır. Kalın ünlülü kelimelerde “s” sesi genellikle sad (ص), ince ünlülü kelimelerde ise sin (س) ile karşılanmıştır. Ancak “aslan/arslan (اصلان/ارسلان)” sözcüğü bütün metin boyunca sin (س) harfiyle yazılmıştır. Metinde nazal “ñ” sesi, düzenli olarak kef (ك) ile gösterilmiş, hem kelime köklerinde hem de iyelik ve emir eklerinde kullanılmıştır. Ancak “bana/بانا , ana/انا, kuyunun/قويونون gibi sözcüklerde görüldüğü üzere nazal ñ (ك) nun (ن) harfi ile yazılmıştır. Metinde izafet kesresi çoğunlukla esre ile belirtilmiş, şedde Arapça kökenli kelimelerde düzenli biçimde kullanılmıştır. Bunun yanında aşağıda örnekleri gösterildiği üzere nokta eksikliği, harf karışıklığı veya sehven yapılan yazım yanlışları da mevcuttur:

Dirlik (درك) → dillik (دلك), dağı (دخى) → dağı (دحى), ögmüş (أگمۇش) → gmüş (گممش), şerh (شرح) → şeh (شح), yürürdüm (يورور دؤم) → yürür de (يورور ده), hâtünüm (خاتونم) → hâtüne (خاتونه), atımı → atımı (عاتمى), Tañrınıñ (تگرينىك) → Tañrı sen (تكري سن)

Metinde zihaf yapılan sözcüklerin yazımında ikili bir kullanım söz konusudur. Uzun ünlüde zihaf yapıldığı bazı beyitlerde müstensih, zihafı göstermek için uzun ünlüyü hareke ile gösterirken bazı kelimelerde ise hareke göstermemiştir. Bu anlamda incelemeye konu olan bu *Kesik Baş Destanı* nüshası, Eski Anadolu Türkçesi imla geleneğine bağlı olmakla birlikte yer yer son dönem Osmanlı imlasını da taşımaktadır. Bu anlamda metin, yazım dalgalanmaları gösteren; hareke

kullanımının belirgin olduğu ve Türkçenin ses özelliklerini Arap harfli sistem içinde yansıtmaya çalışan bir imla yapısına sahiptir.

1.5. Dil Özellikleri

Destân-ı Kesik Baş, destan ve menkıbe geleneğinin bir devamı olarak sözlü kültürün sade ve doğrudan anlatım özelliklerini korurken dinî söylemin yerleşik ve kalıplaşmış ifade unsurlarını da bünyesinde barındırmaktadır. Mesnevi nazım şekliyle ve manzum olarak kaleme alınan, Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren bu nüshalar, hem içerik hem de söz varlığı bakımından yazıldıkları dönemin dil yapısını ortaya koyan önemli metinlerdir. Anlatımda açık, anlaşılır ve akıcı bir dil tercih edilmiş; olay örgüsü ağır ve sanatlı terkiplerden ziyade yalın bir üslupla kurulmuştur. XV ve XVI. yüzyıla ait manzum dinî metinler üzerine yapılan söz varlığı araştırmaları, Arapça ve Farsça kökenli unsurların belirgin bir yoğunluk taşıdığını, buna karşılık Türkçe fiil ve yardımcı fiillerin kullanımında dikkat çekici bir dağılım bulunduğunu gösterse de (Ekmekçi ve Erkan 2025: 2556) bu eser, halkın dinî ve ahlâkî duyarlılıklarına hitap eden didaktik bir karakter sergilemekte; söz varlığında Türkçe unsurların ağırlığını korumaktadır. Bununla birlikte (yârî, Hâk, Allah, ‘aşk, ma‘nâ, yâr, şerh, mu‘cizat, nazar, resûl, âdem, ‘acâ’ib, nûr, zârî, hayret, gûşsa, kuvvet) gibi İslâmî kültür çevresinin etkisiyle gündelik dile de yerleşen Arapça ve Farsça kökenli çok sayıda kelimeye de yer vermektedir. Kullanılan bu kelimeler, metnin dinî ve tasavvufî muhtevasını destekleyen kavram alanını oluşturur. Bununla birlikte bu alıntı unsurlar metnin genel dil dokusu içinde baskın bir görünüm arz etmez; anlatımın temel taşıyıcısı Türkçe söz varlığıdır.

Halk için yazıldığından ve dinî-didaktik bir içerik barındırdığından bu eser, deyim bakımından da oldukça zengindir. Eserin yazıldığı dönem içinde halk arasında yaygın olarak kullanılan birçok deyim (*söze başlamak, diline gelmek, nazar kılmak, kulak tutmak, nur akmak, nura batmak, hayret olmak, na’ra vurmak, dağ taş yankılanmak, yoluna cânı koymak, murâdına ermek, barmak getirmek, hacca varmak, alnına yazılmak, kayğu gözlerine komamak, yarın davacı olmak, öri durmak, erlik davası kılmak, turu gelmek...*) esere aktarılmıştır.

Metinde en dikkat çekici özellik, ikili kullanımlara sıkça yer verilmesidir. Bu ikili kullanım, özellikle Eski Anadolu Türkçesinin temel özelliği olan yuvarlak ünlülerin kullanımında kendini gösterir. Metinde bazı ek ve seslerin hem yuvarlak hem de düzleşmiş şekilleri beraber kullanılır. Argunşah’a göre bu tür bir kullanım, metnin yazıya geçirildiği 15. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi olduğu için normal kabul edilmelidir (2002: 16). Argunşah’ın iddia ettiği gibi bu kullanımlar, geçiş döneminde eserin kaleme alınmış olabileceğine bağlamak mümkün olduğu kadar müstensihlerin eseri kaleme aldıkları dönemin dil özelliklerini esere aktarmalarına bağlamak da mümkündür. Aşağıdaki beyitte de görüldüğü üzere Eski Anadolu Türkçesinde görülen 3. kişi iyelik ekinin dar-düz kullanımı bazı sözcüklerde yuvarlaklaşmıştır:

Nazar kılmışlar Resûl **yüzüne**

Ƙulak tıtmışlardı şeker **sözüne**

Duruşalum dün i [gün] Allah ile

Yoluna cânı Ƙomuşam ‘aşk-ıla

Metinde 1. Tekil kişi iyelik ekinin yazımında da ikili bir kullanım görülür. Müstensih, bu eki bazı kullanımlarda +um, +üm şeklinde Eski Anadolu Türkçesinin imlasına uygun bir şekilde dar-yuvarlak olarak yazarken bazı kullanımlarda ise +ım, +im şeklinde düz-dar kullanımını tercih etmiştir:

Bir hikâyet geldi **dilüme** Allah arı
İdiserem Hağ kılursa yârî

Tañrı kuvvet ‘ Alîye virmiş-idi²
Arslanum deyüben ögmüş-idi

Murādıma mağşūdıma irmişem
Bî-gümān Allah dîzārın görmüşem

Ḳal‘ a-yı Zerrin benim **şehrim** idi
Hızır İlyās Yūnus **yārenim** idi

‘ **Avratımı** aldı gitdi kuyuya
Ḳaygu Ḳomaz **gözlerimi** kim uyuya

1. Çoğul kişi emir-istek eki, Eski Anadolu Türkçesine uygun olarak *-Allm* biçiminde yazılmış ve bu karakteristik özellik metin boyunca müstensih tarafından korunmuştur:

Başlayalum söze Bi’smi’llah ile
Duruşalum dün i gün Allah ile

Bununla birlikte metinde yer alan **+durur** eki (*baş-durur, yaş-durur, bağı-durur, dağı-durur*), **-am / -em** eki (*kıluram, varam*), **-vuz / -vüz** eki (*geçevüz, uçavuz*), **-ayım / -eyin / -eyim** eki (*kılayım, varayım, getireyin, göreyin, vireyim*), **-uban / -üben** eki (*uruban*), ve **-ısar** eki (*kuçısar*) ekleri dikkat çeken Eski Anadolu Türkçesi unsurlarıdır. Söz konusu kelime hazinesi ile eklerin kullanımı, metnin gerek fonetik gerekse morfolojik açıdan Eski Anadolu Türkçesine özgü nitelikler taşıdığını açık biçimde göstermektedir. Bilhassa fiil çekimlerinde karşımıza çıkan emir ve istek kipleriyle zorunluluk anlamı kazandıran yapılar ile zarf-fiil ekleri, metnin tarihsel dil dokusunu görünür kılan temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Aynı şekilde belirsiz geçmiş zaman ekinin varyantlı kullanımı, “*Elli kez yüz bin varmışdum hācca*” ve “*Bî-gümān Allah dîdārın görmüşem*” dizelerinde görülürken bilinen geçmiş zaman ekinin düz-dar ünlülü biçimi metin boyunca yaygındır: “*Oturdtı Muştafā dört yār ile*”, “*Gördiler kim bir kesik ādem başı*”, “*Çekdi kılıcı urdı dîvūñ başına*”. Dönüşlülük zamirinin arkaik biçimi olan “kendü” ve “kendüzin” beraber kullanılması ağız ve yazı dili etkileşimini ve bu zamirin daha standartlaşmadığını ortaya koyar.

² Tañrı: Ol ki

Söz varlığı bakımından anlatıyı taşıyan fiil ve isimlerin büyük ölçüde Türkçe olduğu görülür; “Duruşalum dün i gün Allah ile” dizesindeki **duruş-** fiili, “*Ḳuyunun dibi yavlaḳ ıraḳ*” dizesindeki **yavlaḳ** ve “*Ġayretinden uşşı gider*” beytindeki **uş** kelimesi, “*Alī eydür çāre you varısaram/Başıma ne yazıldı görüserem*” beytindeki “varısaram ve görüserem” fiilleri ile “*bular, dün i gün, girü, anda, eyit-, ussı, kaktı-, özi, öri, turu süñüsincek, kendüye, kendü, kezin, anı, ol, şol, hemân, ur-, yavlaḳ, yavuz, yohsul*” gibi arkeik unsurlar da kullanılmıştır. Bu özellikleriyle metin, Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik dil özelliklerini açık biçimde yansıtmaktadır. Özellikle destani anlatıya özgü kalıplaşmış ifadeler ve hareket bildiren fiiller, metnin hem sözlü kültür geleneğiyle hem de tarihî Türk dili katmanlarıyla güçlü bir bağ kurduğunu göstermektedir. Bununla beraber metinde görünen bazı ses değişimlerinin, deyimlerin Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımlarıyla farklılaşmasının (parmak getürde olduğu gibi), metnin istinsah edildiği yüzyılın dil özelliklerini de taşıdığını ve ikili bir kullanımın söz konusu olduğunu yansıtmaması bakımından da önem arz etmektedir.

23b Hāzā Destān-ı Kesik Baş

1. Başlayalum söze Bi’smi’llah ile
Duruşulam dün i gün Allah ile

Bir hikāyet geldi dilüme Allah arı³
İdiserem Ḥaḳ kılursa yārī⁴

Ḥaḳ Te‘ālā gösterirse söyleyem⁵
Muştafānuñ mu‘cizātın şe[r]h⁶ eyleyem⁷

İdeyim ‘aşḳ-ıla diñler iseñ⁸
Diñleyüp söz ma‘nāsın añlar iseñ⁹

5. Otur[ur]dı¹⁰ Muştafā dört yār-la¹¹
Otuz üç [biñ] aşḳāb cümle bile¹²

³ Bir hikāyet geldi dilüme Allah arı: Bir hikāyet geldi dilüme arı

⁴ kılursa: kılur ise // yārī: yarı

⁵ Ḥaḳ Te‘ālā gösterirse söyleyem: Ḥaḳ yarı kıla bu dilüm söyleye

⁶ Bu sözcük, metinde "شح" şeklinde yazılmıştır.

⁷ Muştafānuñ: Muştafā // eyleyem: eyleye

⁸ İdeyim ‘aşḳ-ıla diñler iseñ: Söyleyem sözi eger añlar-ısañ

⁹ Diñleyüp söz ma‘nāsın añlar iseñ: Can ḳulağın açuban diñler-ıseñ

¹⁰ Oturdu: otururdu

¹¹ Bu beyitten önce Argunşah’ın metninde yer alıp bu nüshada yer almayan şu beyit bulunmaktadır:

Ki mü’minler işide kıla taña

Çoḳ şalavat vireler daim aña

¹² üç: üç biñ // aşḳāb: şaḳābe

Nazar kılmışlar Resül yüzüne¹³
 Kulak tutmuşlar idi şeker sözüne¹⁴

Gördiler kim bir kesik âdem başı
 Girdi içerü aklar gözi yaşı¹⁵

Gövdesi yok bir ‘acâ’ib baş durur
 Şehid olmuş gözleri yaş durur¹⁶

Sakalı aq [paq] şanasın nür aklar¹⁷
 Nûra batar her kim yüzüne bakar¹⁸

24a

10.Ne gövde var ne ayak ne yâhūd eli¹⁹
 Bir kesik başdur hemân söyler dili

Şöyle kim girdi içerü kıldı zârî²⁰
 Zârından ağladı[r] peygâmberi²¹

Hayret oldu şahâbelerün cânî²²
 Durdı kim ‘Alî götüre anı²³

Tañrı kuvvet ‘Alîye virmiş-idi²⁴
 Arslanum deyüben ögmüş-idi²⁵

¹³ Nazar kılmışlar: Hep bakarlardı // yüzüne: yüzine

¹⁴ tutmuşlardı: urmuşlardı // sözüne: sözine. Argunşah’ın metninde bu beyitten sonra bu nüshada olmayan şu beyit gelmektedir:

Gördiler kim karşı kırk atlu gelür
 Cümlesinün heybeti yatlu gelür

¹⁵ aklar gözi yaşı: ağladı dökdi yaşı

¹⁶ Olmuş: olmuş // gözleri: iki gözi

¹⁷ Bu beyit, Argunşah’ın metninde onuncu beyitten sonra gelmektedir. // aq: aq paq

¹⁸ Her kim: kim ki // yüzüne: yüzine

¹⁹ Ne gövde var ne ayak ne yâhūd eli: Ne ayağı vardur anuñ ne eli

²⁰ Şöyle kim girdi içerü: Yüzini yere urup

²¹ Zârından: Zârî zârî

²² Hayret oldu şahâbelerün cânî: Şahâbeler kamu göyündü dili

²³ Durdı kim ‘Alî götüre anı: Geldi ol dem Tañrı arşlanı ‘Alî// Argunşah’ın metninde bu beyitten sonra bu nüshada bulunmayan şu iki beyit bulunmaktadır:

‘Ali turup anda destür diledi
 Ol başı götürmege kaşd eyledi
 Dıtdı başı ki yirinden götüre
 Muştafânu manzarına yetüre

²⁴ Tañrı: Ol ki

²⁵ Metinde “ögmüşdi” sözcüğü, “كمشدي” şeklinde yazılmıştır.// Arslanum deyüben ögmüş-idi: Tañrı ana aşlanum dimiş-idi.

Üç kezin hamle kıldı alamadı²⁶
 Ğuşşāsından n'olduğın bilmedi²⁷

15.Nefes uruban çağırdı ol ğazi²⁸
 Tağla taş yanķılandı āvazı²⁹

Ğayretinden [‘ Alīnūñ] uşşı gider³⁰
 Ol baş eydür yā Resūl ‘ Alī n’ider³¹

Kimse beni yerimden getürmeye³²
 Mişķāl-ı zerretin deñlü ayırmaya³³

Duruşalum dün i [gün] Allah ile³⁴
 Yoluna cānı kōmuşam ‘ aşķ-ıla³⁵

Murādıma maķşūdıma irmişem
 Bī-gümān Allah dīzārın görmüşem³⁶

24b

20.Elli kez yüz biñ varmış-ıdum hācca³⁷
 Çok temām itdüm yā İlāhī ben hācca³⁸

Gāh yürür[düm]³⁹ yer yüzünde at-ıla⁴⁰

²⁶ Üç kezin hamle kıldı alamadı: Çekdi ‘ Alī ol başı götürmedi

²⁷ Ğuşşāsından n'olduğın bilmedi: Zerrece yirinden anı ırmadı // Argunşah'ın metninde bu beyitten sonra bu nüshada yer almayan şu beyit bulunmaktadır:

Kaķıdı kan-ıla tōldı gözleri

Tañrı adıyla taħıyyar sözleri

²⁸ Nefes uruban çağırdı: Geri çekdi alımadı

²⁹ Tağla taş yanķılandı āvazı: Na‘ ra urdı yanķılandı şahrā yazı

³⁰ Ğayretinden: Ğayretinden ‘ Alīnūñ

³¹ Argunşah'ın metninde bu beyitten sonra bu nüshada olmayan şu iki beyit bulunmaktadır:

Ğuvvetin mi şınadı Ğaydar baña

İdüñ artuķ zaħmet itmesün baña

‘ Alī gibi biñ kişı olur-ısa

Ğamusu da‘ vī kılup gelir-ise

³² Beni yerimden: yirümden beni//getürmeye: götürmeye

³³ Mişķāl-ı zerretin deñlü ayırmaya: Mişķāl ü zerre yirümden ırmaya

³⁴ Duruşalum dün i Allah ile: Zīra kim Ğaķdur benüm-ile bile

³⁵ Yoluna cānı kōmuşam ‘ aşķ-ıla: Söyleşürem dün ü gün Allāh ile

³⁶ Allah: Tañrı

³⁷ Elli kez yüz biñ: Elli gezin

³⁸ Çok temām itdüm yā İlāhī ben hācca: Çok Ğayırlar itmişem yalıñaca

³⁹ Metinde bu sözcük, “yürür de” şeklinde yazılmıştır

Gāh çıkardum göklere mu‘ cizāt-ıla⁴¹

İsm-i A‘ zam du‘ āsın bilür idüm
‘ İsa ile ben nemāz kıılır idüm

Qal‘ a-yı Zerrin benim şehrim idi⁴²
Hızır İlyās Yünus yārenim idi⁴³

Yürür idüm [ben] Hızır İlyās ile⁴⁴
Bilmişdüm ne-kim alnuma yazıla⁴⁵

25. Bir hātūn[ım]⁴⁶ vü bir oğlum var idi⁴⁷

Ol ikisi baña mūnis yār idi

Oğlum ile gövdemi bir dīv yedi⁴⁸
Yā Resūlallah meded eyle bana didi⁴⁹

‘ Avratımı aldı gitdi kıuyuya
Qaygu kıomaz gözlerimi kim uyuya⁵⁰

Yā Resūlallah meded eyle baña⁵¹
Yoħsa yarın da‘vācı oluram saña⁵²

Bunı işitdi ‘ Alī durdı öri⁵³
Zü’l-fiķārı bağlayup geldi ileri

⁴⁰ Yürür de: yürürdüm// yer yüzünde: yir yüzünde

⁴¹ Göklere: göge // Argunşah’ın metninde bu beyitten sonra bu nüshada yer almayan şu beyit bulunmaktadır:

Geh girürdüm ādemī şüretine
Geh çıkardum ben melekler kıatına

⁴² Şehrim idi: şārum durur

⁴³ Hızır İlyās Yünus yārenim idi: Hızır daħı mūnis yārüm durur

⁴⁴ İdüm: idüm ben

⁴⁵ Bilmişdüm ne-kim alnuma: Gelür-imiş başa ne kim

⁴⁶ Bu sözcük metinde “خاتونه/hātūne” şeklinde yazılmıştır.

⁴⁷ Bir hātūne vü bir oğlum: Bir ħub oğlum bir ħatunum

⁴⁸ Gövdemi: gevdemi

⁴⁹ Resūlallah meded eyle bana: Muħammed şefā‘at kııl

⁵⁰ gözlerimi kim: gözlerümi

⁵¹ Yā Resūlallah meded eyle baña: Dādımı alıvırmezsen benüm

⁵² Yoħsa yarın da‘vācı oluram saña: kıyametde da‘ vaciñam ben senüñ

⁵³ Bunı: bu sözi // ‘ Alī : çün ‘ Alī //durdı öri : turu //Bu sözcük metinde “اوزي” şeklinde yazılmıştır.

25a

30. İtdi yā Resūlallah viriñiz varayın⁵⁴
Zü'l-fikār-ıla dīvi iki yarayın⁵⁵

Resul eydür yā ʿ Alī var sen ana⁵⁶
Degmesūñ dīvūñ mazarrātı saña⁵⁷

ʿ Ali eydür çāre yoğ varısaram⁵⁸
Başıma ne yazıldı görüserem

Yā alam dīv elinden ʿ avratı⁵⁹
Yāhūd terk idiserem Düldül atı⁶⁰

Ben erenler maḥfilinden durmayam⁶¹
Artuğ erlik daʿ vāsını kılmayam⁶²

35. ʿ Ali[yi] gönderdi[ni]z ol menzile⁶³
Otuz üç [biñ] aşḥāb cümle bile⁶⁴

ʿ Ali gitdi ol kesik baş ile⁶⁵
Düşdi aşḥāb cümlesi göz yaş-ıla⁶⁶

ʿ Ali binüp sürerdi Düldül atı⁶⁷

⁵⁴İtdi yā Resūlallah⁵⁴ viriñiz: Ḥaydar eydür yā Resūl ben// varayın: varayım// Argunşah'ın metninde bu beyitten sonra bu nüshada olmayan şu beyit gelmektedir:

Yā ben ölem yā devūñ başım kesem
Yir dibinde güreşem anı başam

⁵⁵dīvi: anı //yarayın: yarayım

⁵⁶Resūl eydür: Muştafa dir //var sen: varma// Bu beyit, Argunşah'ın metninde 35. beyitten önce gelmektedir.

⁵⁷Degmesūñ dīvūñ mazarrātı: Olmasun kim bir ölüm

⁵⁸Bu beyitten sonra Argunşah'ın metninde yer alıp bu nüshada yer almayan şu beyit gelmektedir:

Düldüle bindi kuşandı Zü'l-fikār
Hem Ḥüseyn-ile Ḥasan eyledi zār

⁵⁹Yā alam dīv elinden ʿ avratı: Dīv elinden alayım ʿ avratı

⁶⁰Yāhūd terk idiserem: Alamaz isem binmeyem

⁶¹Ben erenler maḥfilinden durmayam: Ayruğ erenler-ile oturmuyam

⁶²Artık erlik daʿ vāsını kılmayam: Hem erenler meclisine varmayam

⁶³ʿ Alī gönderdiz: Ḥaydarı gönderdiler

⁶⁴üç: üç biñ // aşḥāb: şaḥabe

⁶⁵ʿ Alī gitdi ol: Gitdi Ḥaydar daḥı

⁶⁶Düşdi aşḥāb cümlesi: Döndi aşḥablar kamu

⁶⁷ʿ Alī binüp sürerdi: Sürer-idi Ḥaydar ol

Gider-idi ol baş ‘ Alīden kıatı⁶⁸

Ṭağ [u] taş dimez yuvarlanup geçer⁶⁹

Şanasın [kim] kıanadı vardır uçar⁷⁰

25b

Oķ atımı⁷¹ Düldül önünce gider⁷²

Yedi muşhaf Kıur ’ān[ı] ezber ider⁷³

40.[hem] Yedi gün dün i gün [çün] gitdiler⁷⁴

Kıudret-ile bir yazıya yetdiler⁷⁵

Yuvarlanup indi bir düz yazıya⁷⁶

Girü döndi baķar hem ol ġāziye⁷⁷

‘ Ali eydür bu ara mıdur ol ara⁷⁸

Kim div aldı ‘ avratuñ[ı] ey yarā⁷⁹

Ol baş eydür bu aradur ol ara⁸⁰

Bu [derin] kıuyuya nedür kim çāre⁸¹

⁶⁸ Gider-idi ol baş ‘ Alīden: Hem kesik baş gider-idi key

⁶⁹ Bu nüshada mısralar yer deġiştirmiştir. // Ṭağ taş: Ṭağ u taş

⁷⁰ Şanasın: Şanasın kim

⁷¹ Bu sözcük metinde “عائمی” şeklinde yazılmıştır.

⁷² Düldül önünce: ‘ Aliden önünce

⁷³ Kıur ’ān: Kıur ’ānı // Argunşah’ın metninde bu beyitten sonra bu nüshada olmayan şu iki beyit gelmektedir:

Kıanda kim ‘ Alī namaz kıılır idi

Ol daħı gözi-y-ile kıılır idi

Ĥaydar öper ol Kesik Baş yüzini

Yeñi-y-ile hem siler yüz gözini

⁷⁴ Yedi: Hem yedi // gün: gün çün // gitdiler: sürdiler

⁷⁵ yetdiler: irdiler

⁷⁶ Yuvarlanup indi bir düz yazıya: Döndi vü gördi ‘ Alī ġiñ yazı

⁷⁷ Girü döndi baķar hem ol ġāziye: Ol başa döner vü sorar ol azı

⁷⁸ ‘ Alī: Ĥaydar // bu ara: işbu

⁷⁹ div aldı: yedi div

⁸⁰ bu aradur ol: yā ‘ Alī bu

⁸¹ Bu kıuyuya nedür kim çāre: Kıuyı derin ol dive ne çāredür. // Bu beyitten sonra Argunşah’ın metninde şu üç beyit gelmektedir:

Baķdı gördi ‘ Ali anda bir kıuyı

Ṭamu kıuyusu ġibi yokdur şuyı

Ol baş eydür yā ‘ Alī div kıuyusu

Bu kıuyudur kıal’ asınuñ kıapusu

Dā’imā bundan çıkār bundan geçer

Yidüġi ādem eti ‘ ömri geçer

‘ Ali girü döndü bağıdı Düldüle⁸²
Beş yüz kılac kemendin almış bele⁸³

45.Kemendin ucun bir kayaya bağladı⁸⁴
Düldül ile kesik baş çok ağladı⁸⁵

‘ Ali secde eyleyüp Hağğa döner⁸⁶
Yabuşır kemendine az az iner⁸⁷

26a

Kemendin ucun ‘ Alî aldı eline⁸⁸
Allah adın tez getürdi dil[in]e⁸⁹

Görđi kıyunun dibi yavlağ ırağ⁹⁰
‘ Ali eydür kemendi elden bırağ⁹¹

İsm-i A‘ zam du‘ asın[1] oğudı⁹²
‘ Alî kemendin ucun[1] elden kıodı⁹³

50.Yedi gün [hem] dün i gün iner idi⁹⁴

⁸² girü: ol dem

⁸³ almış bele: vardı bile

⁸⁴ Kemendin ucun: Ol kemendin

⁸⁵ ile: ile ol// çok ağladı: ağladı

⁸⁶ Beytin dizeleri yer değıştirmiştir. // ‘ Alî secde eyleyüp Hağğa döner: Yedi muşhaf Kur‘ân ezber ider

⁸⁷ Yabuşır kemendine az az iner: Dutdı Haydar ol kemendi az az gider // Argunşah‘ın metninde bu beyitten sonra bu nüshada olmayan şu beyit gelmektedir:

‘ Ali eydür himmeti tutun bile

Ola kim ol Hağ Çalap yardım kıla

⁸⁸ Kemendin ucun ‘ Alî aldı: Çün kemend ucu irişdi

⁸⁹ Allah: Tañrı // adın: adını// tez getürdi: getürdi // dile: diline // Bu beyitten sonra Argunşah‘ın metninde şu iki beyit gelmektedir:

Añul añul kıuyuya indi ‘ Alî

Tañrınıñ arslanı ol gerçek velî

Şol kadar kemend-ile gitdi ‘ Alî

Kollarınıñ kıalmadı hergiz ħali

⁹⁰ Görđi: Bağıdı görđi // yavlağ ırağ: ırağ

⁹¹ ‘ Ali: Kendüye //kemendi: ipi // Bu beyitten sonra Argunşah‘ın metninde şu beyit gelmektedir:

İner iseñ dev-ile ħoş ceng ola

İnmez iseñ kıamu erlik terk ola

⁹² du‘ asın: du‘ asını

⁹³ ucun: ucunı

⁹⁴ dün i gün: yedi gice //Bu beyitten sonra Argunşah‘ın metninde yer alan ancak bu nüshada bulunmayan şu iki beyit gelmektedir:

Şükür iderdi dâ‘imâ ol Tañrıya

Şıdğ-ıla iğlâş-ıla ikrâr-ıla

Buñ yirinde n‘ideyim dimez idi

İñleyüp kıayusını yimez idi

Gāh başı gāh ayağı döner idi

‘ Ali namāzın vaktin bilür idi⁹⁵

İşaretle namāzın kıılır idi⁹⁶

‘ Ali indi kıuyuya yavlağ kıatı⁹⁷

Ĥōş getirürdi tekbir [ü] şalavāt[ı]⁹⁸

Sekizinci gün ‘ Alī indi yere

Şükür kııldı başına ‘ aqlın dire⁹⁹

Secde kıilup ‘ Alī kııldı tapu¹⁰⁰

Karşusunda bir dağı¹⁰¹ [demür] kıapu¹⁰²

55. Kıapusını kıopardı girdi saraya¹⁰³

Bir ĥātün gördi yüzi beñzer aya¹⁰⁴

Gün yüzi sarāyı nūr eylemiş¹⁰⁵

Tañrı ‘aşkı cânına kār eylemiş¹⁰⁶

26b

Andan açdı gözini bu saraya¹⁰⁷

⁹⁵ ‘ Alī namāzın vaktin: Her vakiđuñ olduğın

⁹⁶ İşaretle: göz ucıyla

⁹⁷ ‘ Alī indi: İner idi

⁹⁸ Ĥōş getirürdi: Getürürdi //tekbir: tekbir u

⁹⁹ Şükür kııldı başına: Bir sa‘ at oturdı kim // Bu beyitten sonra Argunşah’ın metninde yer alan ancak bu nüshada bulunmayan şu beyit gelmektedir:

Dirdi ‘ aqlın başına açdı gözün

Secdeye vardı Ĥağa dutdı yüzün

¹⁰⁰ Bu beyitte mısralar yer değıştirmiştir. // Secde kıilup ‘ Alī: Secdeye varup Ĥağa

¹⁰¹ Bu sözcük metinde “حی” şeklinde yazılmıştır.

¹⁰² Karşusunda bir dağı: ‘ Ali gördi anda bir

¹⁰³ girdi: gördi // saraya: bir sarāy

¹⁰⁴ Bir ĥātün gördi yüzi beñzer aya: Ol sarāyda bir ĥatun var yüzi ay

¹⁰⁵ Gün: Görklü

¹⁰⁶ kār: yir // Bu beyitten sonra Argunşah’ın metninde yer alan ancak bu nüshada bulunmayan şu dört beyit gelmektedir:

Namazın kıılır ol aĥret ĥatunı

Āh idicek göge çıkar tütünü

Göz yaşı seccādesini şulamış

Ol Kesik Başuñ ĥelāli bu imiş

Ayağına düşdi ol dem ‘ Alinüñ

Tañrı arslanı vü cevmerd velinüñ

Didi şükr cânumuza irdüñ meded

Hem şefā‘ at Resule geldi aĥad

Gördi beş yüz âdemi bir araya¹⁰⁸

Elleri boyunlarına bağı-durur
Dīv elinden cigerleri dāglu-durur¹⁰⁹

Çağrışdılar yā ‘ Alī feryād deyü¹¹⁰
Dīvüñ elinden bize meded deyü¹¹¹

60. ‘ Ali eydür kim didi beni size¹¹²
Anlar eydür Muştafā geldi bize

Şimdi ol ‘ Alī size alur didi¹¹³
Dīv elinden ol sizi alur didi¹¹⁴

Elin urdı şol sâ‘ at Zü’l-fiķare¹¹⁵

¹⁰⁷ Andan açdı gözini bu: Anı kodı geçdi içeri

¹⁰⁸ âdemi bir araya: Müslüman Sünnî bile

¹⁰⁹ cigerleri: cigeri // Bu beyitten sonra Argunşah’ın metninde yer alan ancak bu nüshada bulunmayan şu iki beyit gelmektedir:

Div götürüp bunları besler-imiş
Semrüdübün günde beşin yir-imiş
Çün ‘ Alīyi gördi ol bî-çâreler
Çâre yok kim aña karşı varalar

¹¹⁰ Çağrışdılar: Çağruşurlar

¹¹¹ Dīvüñ: Bu div// bize: bizi// meded: kıtar//deyü: diyü // Bu beyitten sonra Argunşah’ın metninde yer alan ancak bu nüshada bulunmayan şu iki beyit gelmektedir:

Biz Müslümânız bular kâfir durur
Senden artuk aña karşı kim durur
Beş biñ idük günde beşümüz yidi
Yiye yiye beş yüzümüzü kıdı

¹¹² kim didi beni: beni kim didi

¹¹³ ol ‘ Alī size alur: ‘ Alī irişür gelür

¹¹⁴ ol sizi alur: sizi kırtarur // Bu beyitten sonra Argunşah’ın metninde yer alan 93-99 arası beyitler, bu nüshada bulunmamaktadır:

Zihi ân kim geldi sırrı gelür
Cümle gizlü işleri ma‘ lüm olur
Sıçradı girdi ‘ Alī ol saraya
Gördi dīv beñzer-idi minâreye
Uyıkuya varmışdı ħorlar ol la‘ in
İçi tıştı tölmiş-ıdı küfr ü kîn
Nefesinüñ tütünü şöyle çıkır
Buc u bârüya tokımursa yıķar
Kümbete beñzerdi ol dīvüñ başı
Hem şınor taşına beñzerdi dişi
Başı kümbet kılları şâĥ-ı çınar
Gözleri küllĥân tamı gibi yanar
Biñ yaşımı geçmiş-ıdı ‘ ası
Barmaklar hem bir âdem gövdesi

¹¹⁵ Elin urdı şol sâ‘ at: Ħaydar urdı ol dem el

Dīvi uyurken kılam [iki] pare¹¹⁶

Döndi kendüye didi kim yā ‘Alī¹¹⁷

Tañrınıñ arslanısın sen yā velī¹¹⁸

Dīvi uyurken öldürmek erlik degil

Yavuz ad-ıla yürümek di[r]lik¹¹⁹ degil

65.Çün sen bunı uyurken öldürürsen¹²⁰

Düşmānı [hem] kendüne güldürürsen¹²¹

Çün ‘Alī na‘ rayı şöyle urur¹²²

Dīv yerinden uyanup tır[u] gelür¹²³

Tır[u] geldi ‘Alīnün yüzüne baqar¹²⁴

27a Qaқыuban dışın dışine qaқar¹²⁵

Sen mi geldiñ yā ‘Alī düşmānumız

Senün elinden yandı bizim cānumız¹²⁶

Yegin varayım dedi anda aña¹²⁷

Sen mi geldiñ yā ‘Alī bunda baña¹²⁸

¹¹⁶ Dīvi: Didi // pāre: iki pāre

¹¹⁷ Döndi kendüye didi kim: ‘Alī eydür kendüye hem

¹¹⁸ arslanısın: arslanı // sen yā: ol gerçek

¹¹⁹ “dirlik” olmalı.//dillik: dirlik

¹²⁰ Çün sen bunı uyurken: uyur-iken ger bunı

¹²¹ Düşmānı: Kamu halkı // kendüne: saña //Argunşah’ın metninde bu beyitten sonra gelen 104 ve 105. beyitler bu nüshada yoktur:

Na‘ ra urup uyandırayın ben bunı

Hem aña göstereyin erlik qanı

Na‘ ra urdı bir gezin uyanmadı

Na‘ ra üni cānına boyanmadı

¹²² Çün ‘Alī na‘ rayı şöyle: Bir dağı ‘Alī yine nara

¹²³ Dīv yerinden uyanup tır[u] gelür: Na‘ ra ünin işidüben oyanur

¹²⁴ Tır[u] geldi: Qatı qatı// ‘Alīnün: ‘Aliye// yüzüne: dönüp

¹²⁵ Qaқыuban dışın dışine qaқar: Dışlerini biri birine qaқar

¹²⁶ yandı: yaқdı// Argunşah’ın metninde bu beyitten sonra gelen 109.beyit bu nüshada yoktur:

Sen mi kesdüñ cümle dīvün başını

Sen aqıtduñ cümleñün göz yaşını

¹²⁷ Yegin varayım dedi anda aña: Hele anda varısaram ben saña

¹²⁸ Sen mi geldiñ yā ‘Alī bunda baña: Kim viribidi seni benden yaña

70. ‘ Ali eydür Hâk virmedi¹²⁹ beni¹³⁰

İki pâre eyleyem bu dem seni¹³¹

Ol div eydür ben seni şimdi yeyem¹³²

Dünyada [kim] Müslimân hiç komayam¹³³

‘ Ali eydür [ol] dīve barmak getür¹³⁴

Tañrınıñ birliğine imân getür

Dīv sarāyından aşğa indi yere¹³⁵

‘ Ali kalkanın çevirdi koluna¹³⁶

Allah adın tez getürdi diline

Bir kezin urdı ‘ Alīnūñ kalkanına

75. Hiç zarar gelmedi anuñ cānına

Bir dañı¹³⁷ hamle kıldı alamadı

Taşasından n’olduğın bilmedi

Çün kim nevbet digdi ‘ Aliye¹³⁸

Tañrı[nıñ] arslanı gerçek veliye¹³⁹

¹²⁹ Bu sözcük metnin anlamsal bütünlüğü açısından “viribidi” şeklinde olmalıdır.

¹³⁰ Hâk virmedi: bunda Hâk virdi

¹³¹ İki pâre: Pâre pâre //bu dem: şimdi

¹³² ben seni şimdi: şimdi ben seni

¹³³ Müslimân hiç: Sünnî Müslimân// Argunşah’ın metninde bu beyitten sonra gelen 114 ve 117 beyitleri arası dört beyit bu nüshada yoktur:

Çıkuban yıkam kâmu mescidünüz

Yıkayın işşuz kıoyayın yirünüz

Ne seni kıoyam ne peygamberünî

Yıkam ol Mekke Medīne şârını

Böyle diyüp Hâyder tûrdı ura

Güzri birle ya’ ni öldüre

Gürzin alup ‘ Aliye hamle kıılır

Hem ‘ Alī kalkanın eline alır

¹³⁴ Argunşah’ın oluşturduğu metinde bu beyit, 123. beyit olarak yer almaktadır. //dīve: ol dīve //getür: götür

¹³⁵ Bu dizeden sonra metin akışında bozulma yaşanmıştır. Argunşah’ın oluşturduğu metinde bu dize, sonraki beytin ilk dizesiyle kafiye oluşturmaktadır. Bu da müstensihin metni istinsah ederken bir dizeyi yazmayı unuttuğunu göstermektedir.

¹³⁶ Argunşah’ın metninde bu beyit, 118. sırada yer almaktadır. // ‘ Alī kalkanın çevirdi: Kalkanın çevirdi ‘ Alī

¹³⁷ sözcük metinde “دحی” şeklinde yazılmıştır.

¹³⁸ Argunşah’ın oluşturduğu metinde bu beyit, 122. beyit olarak yer almaktadır. // kim nevbet digdi ‘ Alīye: ‘ Alīye nevbet irdi iy yara

¹³⁹ Tañrı[nın] arslanı gerçek veliye: Eline urdu şol sa’ at Zū’l-fıkara

27b

‘ Ali eydür ey mel‘ün barmak getir¹⁴⁰
Tañrı sen¹⁴¹ birliğine ĩmān getir

Dĩv eydür beñ bu sözi demezem¹⁴²
Biñ yaşadım dīn kayğusın yemezem¹⁴³

80.Çekdi kılıc urdı dīvüñ başına¹⁴⁴
Kesdi başını geçdi sarāy taşına

İki pāre eyledi ‘ Alī divi¹⁴⁵
Çün dīv öldi bozıldı İblīs evi¹⁴⁶

Cümle[si] Müslimān[un] çözdü elin¹⁴⁷
Bunlara bağışladı cümle malın¹⁴⁸

Her birisi götürdükçe aldılar¹⁴⁹
Cümlesi kapu dibine geldiler¹⁵⁰

Didiler kim yā ‘ Alī söyleyelüm¹⁵¹
Bu kapuyı biz nice boylayalum¹⁵²

85.Şu degil kim gemiyle geçevüz¹⁵³

¹⁴⁰ ey mel‘ün: ol dīve// getir: götür

¹⁴¹ Tañrı sen: Tañrımuñ

¹⁴² Dīv: Ol dīv // beñ: biñ //bu sözi: yaşadım // demezem: dimezem

¹⁴³ Biñ yaşadım: Geçdi ‘ ömrüm // kayğusın: kayusun // yemezem: yemedim// Argunşah’ın metninde bu beyitten sonra gelen 124. beyit bu nüshada yoktur:

Ol div eydür biñ yaşadım dimedüm
Geçdi ‘ ömrüm dīn kayusun yimedüm

¹⁴⁴ Çekdi kılıç: Zü’l-fikār

¹⁴⁵ İki pāre: Şol dem iki pāre // eyledi ‘ Alī: kıldı //dīvi: ol divi

¹⁴⁶ Çün dīv öldi bozıldı İblīs: Oldı harāb yıkıldı Şeytān

¹⁴⁷ Cümle Müslimān çözdü: Şeşdi ol dem Müslimānlar

¹⁴⁸ Bunlara bağışladı cümle mālın: Hem üleştirdi anlara dīv mālını

¹⁴⁹ birisi: biri // götürdükçe: götürdügünce

¹⁵⁰ Cümlesi: Aluban //kapu: kuyu

¹⁵¹ Didiler kim: Bunlar eydür //söyleyelüm: biz nidevüz

¹⁵² Bu kapuyı biz nice boylayalum: Kuyu derin nice tedbīr idevüz// Argunşah’ın metninde bu beyitten sonra bu nüshada olmayan şu beyit gelmektedir:

Degül alçaq ki nerdübān koyavuz
Çäre yoğdur meger bunda kalavuz

Ꞑuş degülüz kim ꞑanat açup uçavuz¹⁵⁴

‘ Ali eydür ümmetseñiz eyleñ arı¹⁵⁵

İdirem Hâꞑ [çün] ꞑılarsa [kim] yarı¹⁵⁶

Secdeye varup yere ꞑodı yüzün¹⁵⁷

Ꞑuyu ağızından gördiler kendüzün¹⁵⁸

Didiler [yā] Resül ‘ Alī gelür¹⁵⁹

İmdi Resül [anda] gör neler ꞑılur

Çünki bunlar bir araya iriřdiler¹⁶⁰

Hemde varup ꞑamusı göriřdiler¹⁶¹

90.Du‘ā’ ꞑıldı Resül kesik başa¹⁶²

Bir luşf yigit olduysan başa¹⁶³

Ol kesik başuñ ꞑatına ‘ avrādi¹⁶⁴

Hāřıl oldı çünki [anuñ] maꞑşüdi¹⁶⁵

Aña aluvirdiler aña ‘ avratı¹⁶⁶

Ꞑıldılar ğarur ğaybeti ğaybeti

¹⁵³ Bu nüshada dizeler, Argunşah’ın metninde yer alan dizelerden farklı olarak yer değiştirmiştir.// şu degil kim: Deñiz degül //gemiyle: gemi bulup

¹⁵⁴ kim ꞑanat: ꞑanad //açup: urup

¹⁵⁵ ümmetseñiz: himmeti //eyleñ: tutuñ

¹⁵⁶ İdirem Hâꞑ ꞑılarsa: Cümleñüze ol Çalap ꞑıla// Argunşah’ın metninde bu beyitten sonra gelen ve bu nüshada olmayan şu beyit gelmektedir:

Pes du‘ā’ ꞑılur ‘ Alī başın açar

Ꞑul olanuñ dilegi şaşdan geçer

¹⁵⁷ Secdeye varup yere ꞑodı: Ol sa‘at çün yire urdı // yüzün: yüzünü // Argunşah’ın metninde bu beyitten sonra gelen 136 ve 137. beyitler bu nüshada yoktur.

¹⁵⁸ kendüzün:kendüzünü

¹⁵⁹ Bu beyit, Argunşah’ın metninde yoktur.

¹⁶⁰ Çünki bunlar bir araya irişdiler: Ğarşu çıkup ꞑamusı görişdiler

¹⁶¹ Hemde varup ꞑamusı görişdiler: şanasın kim ol sa‘at buluşdılar

¹⁶² Du‘ā’ ꞑıldı Resül: Hem du‘ā’ ꞑılur ‘ Alī

¹⁶³ Bir luşf yigit olduysan: Ol daħı bir nev-cüvān oldı

¹⁶⁴ Ol kesik başuñ: Geldi kesik baş

¹⁶⁵ çünki: daħı anuñ // maꞑşüdi hāçeti

¹⁶⁶ Bu beyit, Argunşah’ın metninde yoktur.

Ol oğlancuğı dīv yimiş-idi¹⁶⁷

Cānı sūñüsincegin qomuş idi¹⁶⁸

28a

94.Aña dağı¹⁶⁹ cānını bağışladı¹⁷⁰

Temām temām temām temām¹⁷¹

Sonuç

Kesik Baş Destanı'nın bu çalışmaya konu edilen yeni nüshası, Türk-İslâm edebiyatında Hz. Ali merkezli cenk-nâme geleneğinin sözlü ve yazılı aktarım süreçlerini, varyantlaşma dinamiklerini ve erken dönem mesnevi estetiğini bir arada değerlendirmeye imkân veren önemli bir metin örneği niteliğindedir. Ankara Millî Kütüphane'de kayıtlı 06 Mil Yz FB Cönk 164 numaralı cönkte yer alan bu nüsha, hem hacim hem de şekil bakımından bilinen varyantlardan ayrılmakta; bu yönüyle Kesik Baş Destanı nüshalarına ve bu nüshaların akademik olarak incelenmesine anlamlı bir katkı sunmaktadır. 23b–28a varakları arasında yer alan ve 94 beyitten oluşan bu metin, Argunşah'ın yayımladığı 150 beyitlik metne kıyasla oldukça kısadır. Ancak bu durum bir eksiklikten ziyade müstensihin metne yaptığı bilinçli ya da bilinçsiz müdahaleler nedeniyle oluşan varyantlaşma sürecini görünür kılmaktadır. Bazı beyitlerin çıkarılması, yerlerinin değiştirilmesi ya da yeniden düzenlenmesi, Kesik Baş Destanı'nın sabit bir metin olmayıp sözlü kültür ortamında sürekli yeniden üretilen dinamik bir anlatı geleneğine sahip olduğunu göstermektedir. Bununla beraber metnin müellif hattının elde olmamasından dolayı bunun bir eksiklik mi yoksa metnin kendisinin mi hacim olarak bu kadar olduğunu tespit etmek de oldukça zordur. Bu destanın eldeki nüshalarının büyük bir çoğunluğunun 90 ile 130 beyit arasında olması, metne sonradan eklemelerin olduğunu göstermektedir. Nitekim Argunşah'ın oluşturduğu metin ile yapılan tenkitli karşılaştırmada Argunşah'ın metninde konu akışını bozan veya gereksiz tekrarlanan beyitlerin varlığı görülmüş, bu da metne sonradan ekleme yapıldığı izlenimini hâsıl etmiştir.

Metnin vezin yapısı, bu dönüşümün en dikkat çekici alanlarından biridir. Destan genel olarak fâilâtün / fâilâtün / fâilün kalıbı üzerine kurulmuş olsa da birçok beyitte imale, zihaf ve hece dengesizliklerinden kaynaklanan aruz kusurları göze çarpmaktadır. Özellikle “Nazar kılmışlar Resül yüzüne / Kulak tutmuşlardı şeker sözüne” beyitinde kalıbın farklılaşmış gibi görünmesi, ilk bakışta bilinçli bir vezin değişikliği izlenimi uyandırır da karşılaştırmalı okuma bunun istinsah kaynaklı bir bozulma olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, halk tipi mesnevilerde veznin estetik bir idealden ziyade anlatının sürekliliğini sağlayan işlevsel bir unsur olarak algılandığını göstermektedir. Bununla beraber bu bozulma, müstensihin metni istinsah ederken metni bozduğunun, kelimeleri uzattığının ya da değiştirdiğini ve bazı kelime ile ekleri yazmadığının da bir sonucudur. Dil özellikleri bakımından ise bu nüsha, Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak bazı sözcüklerde görülen ses kullanımları, müstensihin 19. asrın dil

¹⁶⁷ Ol: Anuñ

¹⁶⁸ Cānı: Qupquruca// sūñüsincegin: sūñücek//qomuş: qalmış

¹⁶⁹ Bu sözcük metinde “دحى” şeklinde yazılmıştır.

¹⁷⁰ Aña dağı cānını: Tañrı aña girü can

¹⁷¹ Temām temām temām temām: Zehi lütf u zehi kerem işledi. // Bu nüshada hikaye son bulurken Argunşah'ın metninde ise sekiz beyitlik bir dua ve hatime bölümü bulunmaktadır.

özelliklerini de metinde kullandığını ve böylece metnin arkeik özelliklerini bir nebze de olsa aşındırdığını ortaya koymaktadır. Türkçe fiil ve isim soylu sözcüklerin ağırlıkta olduğu sade anlatım, halk söyleyişle örtüşürken; metnin dinî bir hüviyete sahip olmasından dolayı Arapça ve Farsça dinî terimler sıkça kullanılmıştır. Şahıs ekleri, zamir kullanımları ve fiil çekimlerindeki çeşitlilik, metnin sözlü ve yazılı kültür arasındaki konumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Yeni bir nüshanın tespiti ve yayımlanması, metnin dilsel-metrik düzenindeki değişimleri, anlatıdaki motif farklılıklarını ve bölgesel söyleyiş özelliklerini karşılaştırmalı olarak inceleme imkânı sunduğu gibi istinsah sürecinde metnin hangi açılardan değişime uğradığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Nitekim Argunşah'ın oluşturduğu metinle yapılan karşılaştırmada neredeyse her beyitte farklılaşmaların olduğu ve metnin zaman içinde müstensihlerin elinde oldukça farklılaştığını göstermiştir. Birçok nüshası olan bu metnin her nüshasının taşıdığı farklılıklar, ilk etapta olumsuz gibi görülse de aslında dil ve edebiyat tarihi açısından birçok zenginliği içinde barındırır. Bu tür varyantlar üzerinden yapılacak değerlendirmeler, müelliflik meselesi, istinsah zinciri, metnin dolaşım alanı ve metin ailelerinin belirlenmesine katkı sağlar. Dolayısıyla Kesik Baş Destanı'nın bu yeni nüshası, yalnızca metin neşri açısından değil; Türk-İslâm edebiyatının sözlü-yazılı aktarım mekanizmalarını ve kültürel hafızasını anlamak bakımından da son derece kıymetli bir kaynak niteliğindedir.

Kaynaklar

- Albayrak, Nurettin (2022), *Kesik Baş Destanı*, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 25, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 308-309.
- Argunşah, Mustafa (2002). *Kirdeci Ali Kesik Baş Destanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Atalan, Mehmet (2012), “Cenknemelerde Hz. Ali'nin Yeri”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 5/2, s. 7-29.
- Aykaç, Onur (2017), “Hz. Ali-İfrit Cenginin Yeni Bir Nüshası”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 15, s. 31-69.
- Balaban, Tuğrul (2015), “Hz. Ali Merkezli Bir Ölüm Memoratına Dair Değerlendirmeler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 73, s. 89-103.
- Demir, Rugeş (2021), “Hz. Ali Cenknemelerinden ‘Yemâme Cengi’nin Yeni Bir Nüshası”, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, 7/47s. 51-77.
- Düzenli, M. Bayram ve Şahap Bulak (2018), “Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri”, *SUTAD*, 43, s. 145-171.
- Erkan, Ahmet Serdar ve Güneş Ekmekçi (2025), “‘Aksaraylı İsâ’nın ‘Menâkıb-ı Hazret-i Ömer’in Oğlu Ebu Şahme’ Adlı Manzum Hikâyesinin Dil ve Muhteva İncelemesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 35 (Aralık), s. 192-218.

- Ekmekçi, Güneş ve Ahmet Serdar Erkan (2025), İdris-i Bitlisi'nin "Tercüme-İ Hadis-İ Çihil" Adlı Manzum Tercümesinin Muhteva ve Söz Varlığı Açısından Değerlendirilmesi. *Turkish Studies-Language and Literature*, 20 /4, s. 2547-2582.
- Güngör, Okan Celal ve Beytullah Bekar (2024), "Kesik Baş Destanı'nın Yeni Bir Nüshası Üzerine", *Mavi Atlas*, 12/1, s. 51-72.
- İçli, Ahmet (2023), "Klasik Türk Edebiyatında Ehlibeyt Kavramı (Sözlüksel) Alanı ve Ehlibeyt İmgesinin Görüntü Seviyesi", (ed. Necmiye Ö. Aslan ve Fazile Eren). *Klasik Türk Edebiyatında Ehl-i Beyt*, Paradigma Akademi Yayınları, Çanakkale.
- İçli, Ahmet (2025), *Meddah Yusuf Dilinden Kız Destanı*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Kaplan, Mahmut ve Hüseyin Özcan (2015), "Edebiyatımızda Hz Ali Sevgisi Bağlamında Caferî'nin Mevlüd-i Haydar'ı", *Turkish Studies*, 10/12, s. 587-616.
- Karadeniz, Mustafa (2020), "Hermann Hesse'in Siddhartha'sını Kahramanın Yolculuğu ve Arketipsel Sembolizm Bağlamında Okumak", *Mukaddime*, 11/1, s. 1-17.
- Kardaş, Canser (2017), "Kesikbaş Efsanesinin Değişimi Üzerine Bir Değerlendirme Cizre Örneği", *İdil*, 6 /39, s. 3133-3145.
- Kızıлтаş, Maşallah (2021), "Şairi Bilinmeyen Manzum Bir Hz. Ali Cenk-nâmesi: Hz. Ali'nin Melik ile Cengi", *Edebî Eleştiri Dergisi*, 5/1, s. 57-96.
- Kocatürk, Vasfi Mahir (2018), *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi*, İKÜ Yayınevi İstanbul.
- Kozan, Ali ve Rümeyza Bilgili (2013), "Hz. Ali'nin Menkıbevi Hayatına Dair Bir Destan: Dâstân-ı Ejderha ve İslâmî Dönem Anadolu Türk Kültürüne Yansımaları". *Turkish Studies*, 8/5, s. 465-490.
- Mert, Abdullah (2021), "Kesik Baş Destanı'nın Dresden Nüshası", (ed. Bekir Direkçi, vd.), Prof. Dr. Orhan Yavuz Armağanı, *Palet Yayınları*, Konya.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1989), *Türk Folklorunda Kesikbaş*, Türk Tarih Kurumu Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Aslıhan (2018), "Bilinmeyen Bir Hz. Ali Cenk-nâmesi", IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu (18-20 Ekim 2018), Ankara, C. II, s. 309-331.
- Uyaniker, Nursel (2014), "Manzum Dinî-Kahramanlık Hikâyeleri Bağlamında Hz. Ali İle Kahkaha Sultan Cengi", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 12, s. 191-227.
- Zariç, Mahfuz (2007) "Kirdecî Ali Kesikbaş Destanı'nın Metin Merkezli Temel Halkbilimi Kuramları Açısından İncelenmesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, s. 199-216.

EK 1: Cönk Metin

هذه دستان گسیک باشه
 باشلما لوم سورہ بسم الله ایلله
 دور شالوم دون کون الله ایلله
 بن جکایت کلمه دایدو مة الله آبی
 ایدی ستم حقه قلو رنه یاری
 حقی تعاکو ستر سه سورله ایم
 مصطفیٰ لک منجز این فتح ایلم
 ایده ایم عشقه دکلمر ایسک
 دکلیموب نوز معناسین انکله ایسک
 اوتور دی مصطفیٰ دورت یاریله
 اوتور اویج اصحاب جماله یاریله
 نقشه قلمقلر رسول یوز رنه
 قولق طو قلمقلر ایدی زکر روزنه
 کور دیکر کیم بن کسک ادم باشی
 کون دمی ایدر اغان کونری باشی
 کوردسی یوق بن عجاب باش دور
 شکیله اولمش کور کدی باش دور
 سقالی اقی صناسین نوز اغان
 نوز بتر هن کیم یوزنه بقار

نه کورده ور نه ایتی نه یا حودالی
 بن کسک باش دور هان سو بکر دی
 شوبله کیم کدی بکیم و قلمدی زاری
 ژرندن اعلدی بیتمه برک
 خردن اولدی صحابکر و اکی حاجی
 دور دی کیم علی کتورنه اکی
 تکریم قوت ملیه ویر میشدی
 ارسلا نتم دینا بین کشفدی
 اویج کدین حله قلمدی الامدی
 عطاسندن نوزد و غین یادی
 نفس او رور بن جاعر دی اول غازی
 طایفه حاش یقلمدی اوزی
 غیر نندن اوجی کیددی
 اول باش ایدر یار رسول علی نیکدی
 کسنه دمی یرمندن کتورمه
 یغفال زریه دکلو ایز مسیه
 نوز دمه مقصودمه ارمشتم
 دین کون الله دینا دین کونشتم

الهی کدی یوز بیلک ورمشده نوم حیا
 جتی تمام ایتدم یا الله بن حیا
 کاه یوزده ده یوز رنه ایلله
 کاه جقاز دوم کور کورمه
 اسیم اعظم دماسین یاز ایدوم
 عیسی ایلله بن غافر کلمر ایدوم
 قلعه زین بتم شهریم ایدی
 خطیر ایاس یونوس یاریم ایدی
 لوز نوز ایدوم خطیر ایاش ایلله
 بلمشده نوم نکه اننومه یاز ایلله
 بن سخا حونه وین او غلوم و زاری
 اول ایلکی سی بکلمس حسن یاری
 او غلوم ایلله کور دمی بن دیویدی
 یاز رسول الله مدد ایلله بنا دیدی
 عورتی ایدی کتدی قویویه
 قیقو قو مزل کور لری می کیم او یویه
 یاز رسول الله مدد ایلله بکلم
 یحسه یازین دعوی ایلوروم کلم
 نوبی ایشدی علی دوددی اوزی
 زلفقاری بخلیوب کلمدی ایلکی

آیت دی یاز رسول الله ویر کیم دین
 زلفقاری له دیوی ایلکی یاز بن
 زسول ایدر یا علی ورسن انا
 دکلدی دینا حضرت سکا
 علی ایدر جاره یوق واز سرتم
 یاسمه نه یاز ایلدی کور سرتم
 بین ایدر صفیندن در میانم
 ارتق ازلک دعوی سبی کلدیم
 علی کتدی اول کسک باش ایلله
 دشمی اصحاب جماسی کور ایلله
 علی یسویب سوز دی دلدلی
 کیدر دی اول باش علی دین غمی
 طایغ طاش بیز بوور نوب کیم
 طاسین قنادی و زور اوجده

ائى غاشى دلد او كوخه كيدر
 يده قه قه قه قهرت ازم ايدير
 يد بكون دون كون كند بلس
 قده تيله نيز يازيد بيدر
 يوز لسوب زنده ياشايدير
 كيرف دندى يقار هم اول خاريد
 علي ايدير ازم ايدير اول ازم
 كيم دندى ازم ايدير اول ازم
 اول باش ايدير يوز ايدير اول ازم
 يوز قوربه نه دزم كيم جار
 علي كيم دوندو قندي دلد
 باش يوز قولام كندن ايدير
 كندن اون نيز قويايه بقلدي
 دلد ايمه كسلك باش جى اقلدي
 علي حده ايلسوب حقه دلد
 ياوز كندن ازم ايدير

كندن اون حجت علي الله الله
 الله اين تر كتور ديا ديكه
 كوزدي قيونك ديا يوز ايدير
 علي ايدير كندى الدت يوق
 يوز كونا دون كون ايدير
 گاه باشى لاه اياغي دند ايدير
 علي نمازدين وقتين ياوز ايدير
 ايشار تله نمازدين قياوز ايدير
 كسكي كون علم ايدير
 كسكي قلدى باشنه عقلاين ديرا
 قيوه نيز يوزدي كيم ديا ايدير
 يوز كون كوزدي يوزدي بگور ايدير
 كوزدي عشق جاننه لاه ايدير
 اسم اعظم دعاسين او قودى
 علي كندن اون حجت الدت قودى
 حوش كشتد ديا كندن مگور
 سجده قلوب علي قلوب طوبا
 قوشور سده يردجي قسوبا
 كون يوز ايدير يوز ايدير
 كوزدي عشق جاننه لاه ايدير

ائى غاشى دلد او كوخه كيدر
 يده قه قه قه قهرت ازم ايدير
 يد بكون دون كون كند بلس
 قده تيله نيز يازيد بيدر
 يوز لسوب زنده ياشايدير
 كيرف دندى يقار هم اول خاريد
 علي ايدير ازم ايدير اول ازم
 كيم دندى ازم ايدير اول ازم
 اول باش ايدير يوز ايدير اول ازم
 يوز قوربه نه دزم كيم جار
 علي كيم دوندو قندي دلد
 باش يوز قولام كندن ايدير
 كندن اون نيز قويايه بقلدي
 دلد ايمه كسلك باش جى اقلدي
 علي حده ايلسوب حقه دلد
 ياوز كندن ازم ايدير

قاقو يوزدين ديشين ديشنه نما قاز
 سنجي كلدنك يالهي دشما نند
 سنجي كشدنك يالهي دشما نند
 علي ايدير حقا و پير سدي سنجي
 ديا يوز ايدير ايليم يوز سنجي
 علي ايدير ديوه يوز سنجي
 كوزدي عشق جاننه لاه ايدير
 الله ايدير تر كتور ديا ديكه
 يوز كونا دون كون ايدير
 گاه باشى لاه اياغي دند ايدير
 علي نمازدين وقتين ياوز ايدير
 ايشار تله نمازدين قياوز ايدير
 كسكي كون علم ايدير
 كسكي قلدى باشنه عقلاين ديرا
 قيوه نيز يوزدي كيم ديا ايدير
 يوز كون كوزدي يوزدي بگور ايدير
 كوزدي عشق جاننه لاه ايدير

علی ایڈر ای معلون بزقی کتور
 د یو یو ایید ناک یو سوزی دتم
 جلدی قلمی اوردی دیوک بارشده
 ایکی بانه ایلمدی علی دیوی
 اوی جمله مسلمان خوندی الین
 هریرینی کتورجه الی ایلسد
 دیلر کیم باعلی سوبله یانوم
 سوتول کیم کیمله کتور
 علی بیک کتور کیم ایلک ایجا
 سجده تیه واروب یره قودی بو
 دیلر کسول علی کتور
 حوتله نظر یارینه کتور
 دعا قلدن رسول کسینک باشه
 اول کسینک باشک فائتیه مورج
 آکا الووز دیلر آکا عور تیا
 اول اوغلان جوخی دیو بیلمدی
 کتور یستین کتور ایمان کتور
 بیسک یشاردم بین قیصوبین کتور
 کسینک باشی کجدی کتور
 جون دیوا اولدی بو زلدی ایلسین
 یونله باغشلهدی جمله ما ایلس
 جمله سی قسودینه کلدیلر
 بو قسوی بی نجه یولیا ایلم
 قوش دکولون قنات ایلس
 ایلریم سقی قلم سنه یاره
 قیوا کتور کتور کتور
 ایلمی کسول کتور
 کتور واروب قوسوی کوشیدیلر
 یز لطفی بیکت اولدینسن باش
 حاصل اولدی جوتیکه بقصودی
 قلدیلر کتور کتور کتور
 جانی کتور کتور کتور کتور

28
 آکا دی جانی باشکدی تمام تمام تمام تمام
حطیه مطلق
 انزل الله الذي سلاه قلوب عباده بالانوار والشمس
 ووجوههم لاجل كالتدوير: فادعاه وقت الشكر نادم ربهم فاجابوا
 بالثلبية كيك تيبك يا عور: فيقول لهم الله تبارك وتعالى يا عبدي
 انا انكرهم وانا العجب وانا العفور: **فانما انكرهم على الناس فكيف يا عبدي**
انك ترون انهم انكرهم شهادة احسن من شهادة من ترون **وشهد ان ترون**
وهدى كنهه **صلى الله عليه وسلم** انزل الله الذي سلاه قلوب عباده بالانوار والشمس
 ووجوههم لاجل كالتدوير: فادعاه وقت الشكر نادم ربهم فاجابوا
 بالثلبية كيك تيبك يا عور: فيقول لهم الله تبارك وتعالى يا عبدي
 انا انكرهم وانا العجب وانا العفور: **فانما انكرهم على الناس فكيف يا عبدي**
انك ترون انهم انكرهم شهادة احسن من شهادة من ترون **وشهد ان ترون**
وهدى كنهه **صلى الله عليه وسلم**
حطیه مطلق
 الحمد لله الذي يرزق من يشاء بغير حساب: **الذي يحاسب الحساب**
 واسرع وقت فهو سريع الحساب: **الذي يوفى الصابر اجره**